

Uloga i značaj razvoja mračnog turizma u Europi

Šoštarko, Dominik

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Tourism and Hospitality Management / Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:191:530799>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of Tourism and Hospitality Management - Repository of students works of the Faculty of Tourism and Hospitality Management](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI

Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Opatija

Preddiplomski sveučilišni studij

DOMINIK ŠOŠTARKO

Uloga i značaj razvoja mračnog turizma u Europi

**The role and significance of the development of dark tourism in
Europe**

Završni rad

Opatija, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu Opatija

Preddiplomski sveučilišni studij

Poslovna ekonomija u turizmu i ugostiteljstvu

Studijski smjer: Menadžment u turizmu

Uloga i značaj razvoja mračnog turizma u Europi

**The role and significance of the development of dark tourism in
Europe**

Završni rad

Kolegij: **Međunarodni turizam**

Student: **Dominik
ŠOŠTARKO**

Mentor: **Prof. dr. sc. Romina
ALKIER**

Matični broj: **24970/19**

Opatija, lipanj 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI UNIVERSITY OF RIJEKA
FAKULTET ZA MENADŽMENT U TURIZMU I UGOSTITELJSTVU
FACULTY OF TOURISM AND HOSPITALITY MANAGEMENT
OPATIJA, HRVATSKA CROATIA

IZJAVA O AUTORSTVU RADA I O JAVNOJ OBJAVI RADA

Ime i prezime studenta: Dominik Šoštarko
Matični broj: 24970/19

Izjavljujem da sam završni rad pod naslovom *Uloga i značaj razvoja mračnog turizma u Europi*

izradio samostalno te sam suglasan o javnoj objavi rada u elektroničkom obliku.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima, bilo da su u pitanju knjige, znanstveni ili stručni članci, Internet stranice, zakoni i sl. u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

U Opatiji, 13. lipnja 2023.

Dominik Šoštarko

SAŽETAK

Mračni turizam kao specifični oblik i tržišna niša je posljednjih godina poprimio sve veću pažnju te su brojne emisije, brošure i znanstvene studije uvele koncept *dark* turizma u svijest motiva turista, dok su turističke agencije počele uvoditi proizvod mračnog turizma u svoje paket aranžmane. Oni koji proučavaju mračni turizam identificiraju mnogo razloga, uključujući podizanje svijesti o njemu kao o prepoznatljivom aspektu međunarodnih turističkih kretanja. Cilj ovog rada je saznati perspektive ponude i potražnje mračnog turizma, gdje je naglasak stavljen na popularne destinacije u Europi. Korist od njegovog istraživanja leži u onome što otkriva ili može otkriti, o odnosu između života i smrti, stoga je prioritet promovirati ga planski, naglašavajući manje poznate atrakcije i europske lokalitete. Krajnji ishodi su potvrdili kako su destinacije mračnog turizma u Europi savršena za putnike zainteresirane za učenje te kako svijest o njihovim prednostima također treba više isticati i promovirati, unatoč brojnim kritikama, izazovima i problemima.

Ključne riječi: mračni turizam; iskustvo mračnih turista; potencijali mračnog turizma; utjecaj na domicil; nove perspektive i izazovi

SADRŽAJ:

SAŽETAK.....	IV
ILUSTRACIJE.....	VI
UVOD.....	1
1. TEORIJSKA RAZMATRANJA MRAČNOG TURIZMA.....	3
1.1. Početak nastanka i razvoj mračnog turizma.....	4
1.2. Podjela mračnog turizma.....	5
1.3. Čimbenici i razumijevanje motivacije posjetitelja u mračnom turizmu.....	9
2. MRAČNI (DARK) TURIZAM U MEĐUNARODNOM TURIZMU.....	11
2.1. Turistička ponuda i potražnja mračnog turizma.....	12
2.2. Obilježja turističke ponude i učinci razvoja mračnog turizma.....	15
2.3. Lokaliteti i atrakcije mračnog turizma u međunarodnom turizmu.....	17
3. OBLICI MRAČNOG TURIZMA I ISKUSTVO TURISTA NA MJESTIMA SMRTI I KATASTROFE.....	20
3.1. Bojišta i muzeji mračnog turizma kao turističke atrakcije.....	22
3.2. Potencijali mračnih mjesta u osmišljavanju turističkih doživljaja.....	23
3.3. Popularne destinacije mračnog turizma u Europi.....	25
4. ZNAČAJ MRAČNOG TURIZMA ZA RAZVOJ DESTINACIJA U EUROPI.....	28
4.1. Promicanje mračnog turizma kao novog oblika turističke promocije.....	29
4.2. Utjecaj na lokalnu zajednicu i turistički sektor.....	31
4.3. Nove perspektive i budući izazovi mračnog turizma.....	33
ZAKLJUČAK.....	37
LITERATURA.....	39

ILUSTRACIJE

TABLICE:

Tablica 1: Evolucija mračnog turizma prema važnim povijesnim mjestima	5
Tablica 2: Podjela mračnog turizma.....	7
Tablica 3: Vrste mračnog turizma.....	9
Tablica 4: Pregled mračnog turističkog tržišta (2022. – 2032.).....	14
Tablica 5: Okviri obilježja ponude mračnog turizma.....	16
Tablica 6: Poznate lokacije mračnog turizma u svijetu.....	18
Tablica 7: Sedam „mračnih“ dobavljača turističkih proizvoda.....	21
Tablica 8: Najpopularnije destinacije mračnog turizma u Europi.....	26
Tablica 9: Nove destinacije mračnog turizma u Europi	34

SHEME:

Schema 1: Oblici mračnog turizma.....	8
Schema 2: Okvir ponude mračnog turizma od najtamnijeg do najsvijetlijeg	13
Schema 3: Klasifikacija mračnog turizma na temelju kulture	20
Schema 4: Destinacije u Europi s mračnom turističkom ponudom	27
Schema 5: Čimbenici koji utječu na promicanje mračnog turizma	30
Schema 6: Uobičajeni ishodi za mjesta baštine povezana s nasiljem i tragedijom.....	31

GRAFIKONI:

Grafikon 1: Istraživanje turista o visini privlačnosti mračnih destinacija (2022.).....	15
Grafikon 2: Broj turista koji su posjetili Černobilsku zonu isključenja u Ukrajini od 2017. do 2021.	35
Grafikon 3: Statistika posjeta Auschwitz-Birkenau logoru (2018-2021.).....	35

UVOD

Svršetak života oduvijek je zanimalo čovječanstvo, još od vremena hodočašća, rimskih gladijatorskih natjecanja i javnih pogubljenja srednjeg vijeka. Ljude prirodno privlači jezivo i ostaju fascinirani smrti. Na mračnim mjestima na kojima su se dogodile tragedije, pobuđuje se osjećaj znatiželje i svjedočenju tome. Upravo to je obuhvaćeno pod specifičnim oblikom turizma – *dark* turizam, koji uključuje posjećivanje mjesta povezanih s tragedijama, prirodnim katastrofama, ratovima i drugim događajima s negativnim povijesnim ili društvenim značajem.

Predmet istraživanja je prije svega, definirati pojam mračnog turizma, te prikazati kako kao selektivni oblik postaje sve popularniji među ljudima koji žele vidjeti svijet iz druge perspektive i steći nova iskustva. Za neke, pomisao na posjet turističkim mjestima povezanim sa smrću i patnjom može biti previše, dok je za druge to način da odaju počast onima koji su umrli, stoga je bitno prikazati temeljne odrednice i specifičnosti mračnog turizma koji ima dugu evoluciju nastanka. Problem istraživanja je, sukladno naglasku da je mračni turizam povezan s turizmom baštine i kulturnim turizmom, dati do znanja da sa sobom još uvijek potiče velike misterije i kritike te neki smatraju da je to nepoštovanje, stoga se mogu postaviti razna pitanja o tome zašto i kako se proizvode ili nude mračna mjesta i iskustva, bilo da se radi o obrazovanju, zabavi, u političke svrhe ili za ekonomsku dobit. Naravno, motivacija je različita te milijuni turista svake godine diljem svijeta posjećuju neke od najnesretnijih i najmračnijih destinacija kao što su poznata mjesta zločina, bojišta, odredišta prirodnih katastrofa i mjesta zloglasnih smrti.

Svrha ovog završnog rada je kroz analizu sadašnjeg stanja mračnog turizma, na razini europskih destinacija, odnosno ponudu i potražnju te navođenjem poznatih lokaliteta i atrakcija, prikazati kako danas mračna turistička mjesta čine dio brojne regionalne i nacionalne turističke ponude diljem svijeta. Sociologija smrti i žalosti nema samo koristi od proučavanja ovog fenomena, već je dala značajan doprinos proučavanju u smislu međunarodnog turizma i prednostima za destinaciju i domicil. Naglasak se stavlja na određene komponente i mjesta koje privlače milijune posjetitelje diljem svijeta, poput bojišta, zatvora, logora, groblja i sl. Glavni cilj istraživanja je naglasiti važnost promocije i marketinga mračnog turizma, sukladno njegovom značaju za daljnji razvoj destinacija mračnog turizma u Europi. Također, cilj istraživanja je dati uvid u turističku pozicioniranost Europe na tržištu mračnog turizma pomoću kvantitativnih i kvalitativnih turističkih podataka, iznošenjem problematike mogućih izazova u rješavanju etičnosti mračnog turizma i odnosa lokalne zajednice.

S ciljem utvrđivanja karakteristika mračnog turizma, motivacije turista na takva mjesta, oblika i značaja za daljnji razvoj europskih destinacija, pri izradi ovog završnog rada koristile su se sljedeće metode: metoda deskripcije, metoda komparacije, metoda analize i sinteze te metode indukcije i dedukcije.

Struktura rada se sastoji se od četiri glavna dijela, zajedno s uvodnim i zaključnim dijelom. U uvodu se iznosi problem i predmet istraživanja, svrha i cilj, metodologija i koncepcija rada. Prvo poglavlje teorijski pristupa problematici te se opisuje pojam mračnog turizma, njegov početni razvoj i čimbenici koji utječu na motivaciju posjetitelja. Također je u prvom poglavlju dana štura klasifikacija, budući da sam selektivni oblik uključuje više oblika, tipova i potkategorija. Drugo poglavlje opisuje mračni turizam kao odgovor međunarodnog turizma koji u svojoj domeni uključuje takav nišni oblik koji je povezan sa smrtni i tragedijama te dok ga neki smatraju kontroverznim i neetičnim, drugi ga smatraju činom poštovanja. U drugom poglavlju se također iznose poneke brojčane statistike unazad par godina koji su dio karakteristika ponude mračnog turizma, s naglaskom na daljnja predviđanja razvoja. Budući da je mračni turizam obilježen mnogim popularnim mjestima i lokalitetima, na kraju drugog poglavlja navest će se poneke najpoznatije takve atrakcije. Treći dio se također dotiče klasifikacije mračnog turizma temeljenog na raznim mjestima poput bojišta, muzeja, zatvora i sl., te se sukladno tome opisuje iskustvo turista na takvim mjestima i potencijali njihove promocije. S obzirom da je mjesto istraživanja Europa kao jedna od najposjećenijih turističkih regija, na kraju trećeg poglavlja se navode popularne europske destinacije mračnog turizma. Četvrti, zadnji dio, dotiče se ponekih od ograničenja i budućih izazova razvoja mračnog turizma u Europi, s naglaskom na lokalnu zajednicu, te na daljnje perspektive u budućnosti. Cilj je negativne strane planski i sustavno smanjiti te podići cjelokupnu kvalitetu i potražnju mračnog turizma u Europi na višu razinu.

1. TEORIJSKA RAZMATRANJA MRAČNOG TURIZMA

Sam turizam kao društveni fenomen bavi se užitkom, odmorom, putovanjem i odlaskom u stranu zemlju te turist prestaje sa svojom rutinom bavljenja aktivnosti u svakodnevnom životu. Pokretač toga su motivacije koje tjeraju ljude da napuste svoja normalna mjesta rada i stanovanja radi kratkotrajnih privremenih posjeta drugim mjestima.

Koristi od turizma u očuvanju okoliša, kulture i privatnih zajednica, ali ne samo kao regulatornih čimbenika, već pomažući dugoročno gospodarstva i snošenjem odgovornosti za svoje djelovanje i utjecaj čini jedinstvene načine oblikovanja odmora. Sve to je objedinjeno pod nazivom turizam specijalnih interesa koji je projiciran specijalnim događajima.¹ Mračni turizam kao tržišna niša, dio je turizma specijalnih interesa jer se razlikuje po svojim individualnim motivima.

Izraz „mračni turizam“ skovali su 1996. godine dva akademika iz Škotske, J. John Lennon i Malcolm Foley, koji su napisali knjigu „Mračni turizam: Privlačnost smrti i katastrofe“ u kojoj nastoje istražiti mračni turizam, odnosno predstaviti neljudska djela i kako se ona tumače posjetiteljima na brojnim mjestima diljem svijeta.² Mjesta povezana s ratom i zločinima dugo su se razmatrala unutar šireg konteksta turizma baštine, posebice iz interpretativne perspektive.³ 1993. godine je prvi put uveden pojam mračnih atrakcija konceptom „crnih točaka“ i razvojem grobnih mjesta i mjesta u kojima su slavne osobe ili veliki broj ljudi susreli iznenadnu i nasilnu smrt.⁴ Također se mračni turizam poistovjećuje s morbidnim turizmom koji je, s jedne strane turizam koji je usredotočen na iznenadnu smrt i koji brzo privlači velik broj ljudi, i s druge strane, umjetni morbiditet usmjeren na atrakciju.⁵ Razmatranja o mračnom turizmu poprimaju značajne karakteristike i složene varijable, jer se radi o neposrednosti, spontanosti senzacije prema mjestima smrti i katastrofe i također značajan interes za smrt koji je dominantan razlog za posjet mračnim atrakcijama.

Jednom rečenicom, mračni turizam jedna je od niza institucija koje posreduju između živih i mrtvih. Često se tvrdi da moderna društva odsijecaju žive od mrtvih, a smrt je, uz ludilo i patnju, u suvremenom društvu skrivena, zabranjena ili uskraćena tematika, međutim, postoje

¹ Gržinić, J.: *Međunarodni turizam*, 2. izmijenjeno i dopunjeno izd., Sveučilište Jurja Dobrile: Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“, Pula, 2022., str. 210.

² Stone, P. i Sharpley, R.: *Consuming dark tourism: A thanatological perspective*, *Annals of tourism Research*, Vol. 35., No. 2., 2008., str. 576.

³ Ibid.

⁴ Ibid., str. 577.

⁵ Ibid.

mnogi kanali kroz koje se i u modernim društvima živi susreću s mrtvima. To uključuje grobove, domove, zakone, riječi, slike, snove, rituale, spomenike i arhive književnosti.⁶Unutar istih društava može se pronaći živahan interes za povijest, nostalgija za načinima života koje je tehnologija učinila suvišnim i proliferacija turizma baštine.

Ostaju i dalje pitanja o vrsti i opsegu međuodnosa mračnog turizma sa širim kulturnim stanjem društva te se i dalje vode polemike o tome kakvu potencijalnu ulogu igra mračni turizam u posredovanju suvremene smrti i umiranja te koje su potencijalne posljedice konzumiranja mračnog turizma u suvremenom društvu.

1.1. Početak nastanka i razvoj mračnog turizma

Mračni turizam nije novi fenomen te postoje dokazi da on seže do bitke kod Waterlooa gdje su ljudi su iz svojih kočija gledali bitku koja se odvijala. Unatoč činjenici da je službeni pojam nastao 1996., mračni turizam nije nova praksa jer mnogi stoljećima posjećuju mjesta smrti i tragedija.

Dugi niz godina ljude privlače mjesta i događaji koji su povezani sa smrću, katastrofom, patnjom, nasiljem i ubijanjem. Od starog Rima i gladijatorskih borbi do nazočnosti javnim pogubljenjima u Londonu i drugim velikim svjetskim gradovima, smrt je bila privlačna. Mjesto prve bitke u Američkom građanskom ratu, Manassas, prodan je kao potencijalno turističko mjesto sljedećeg dana, a promatranje bojnog polja Waterlooa od strane neboraca zabilježeno je 1816. godine.⁷Tokom godina, mnoge su povijesne atrakcije poprimile svjetski značaj za mračni turizam te su postala ukorijenjena u tragediji jer i bez samih ratnih nedaća, katastrofa i mjesta smrti, ne bi bilo ni njegove sadašnje iteracije.

Razvoj i interpretacija cjelokupne mračne baštine, rezultat je složenih interakcija i pritisaka između dionika i interesnih skupina. Naslijeđe je samo po sebi sporno područje, a potraga za povijesnom točnošću uvijek je ugrožena suparničkim ideologijama, tumačenjima, financiranjem i politizacijom.⁸ Mučna povijest plantažnih kuća u Charlestonu, Južna Karolina, navodi se kao primjer povijesno važnih arhitektonskih struktura koje su predmet zakonodavstva o očuvanju i zaštite. Ipak, te su graciozne građevine proizvod prekomjernog ropstva i užasnog

⁶ Walter, T.: *Dark tourism: mediating between the dead and the living*, In *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism*. Bristol, U. K., Chapter 4, 2009., str. 39.

⁷ Lennon, J.: *Dark Tourism*, Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice, 2017., str. 3.

⁸ Hartmann, R., Lennon, J., Reynolds, D. P., Rice, A., Rosenbaum, A. T. i Stone, P. R.: *The history of dark tourism*, Journal of Tourism History, 2018., str. 4.

iskorištavanja ljudskog rada.⁹ Sam pojam mračnog turizma potječe iz prepoznavanja duge povijesti i raširene pojave susreta na putovanjima s različitim vrstama projektiranog sjećanja na mrtve.

Izvori akademske rasprave povezane s mračnim turizmom višeslojni su iz klasične perspektive te mračni turizam ima dugu povijest koja se može pripisati posjetima važnih atrakcija i mjesta. Tablica 1. prikazat će navedena odredišta prema evoluciji mračnog turizma.

Tablica 1: Evolucija mračnog turizma prema važnim povijesnim mjestima

VREMENSKO RAZDOBLJE	MJESTO	SPECIFIČNOSTI
11. stoljeće	Jeruzalem	Mjesto Kristovog raspeća kao popularno mjesto za putnike koji su posjećivali Svetu zemlju tijekom križarskih ratova
16. stoljeće	Pompeji	Iskopavanje Pompeja pridonijelo popularnosti mjesta kao uzroka smrti zbog erupcije vulkana
17-18. stoljeće	Bolnica Bedlam, London	1547. Henrik VIII. dodijelio gradu Londonu kao bolnicu za mentalno bolesne Bedlam je bio otvoren za gledatelje koji su plaćali naknadu za zlostavljanje bolesnih
19. stoljeće	Waterloo	Nakon bitke 1815., mjesto poprimilo značaj jer se moglo vidjeti poznato bojno polje
20. stoljeće	Memorijal i muzej Auschwitz-Birkenau	Nekadašnji koncentracijski logor u današnjoj Poljskoj gdje su Nacisti izvršavali etničko čišćenje nad Židovima

Izvor: izrada autora prema Dale, C. i Robinson, N.: *Dark tourism*, In Research themes for tourism, Wallingford UK: CABI, 2011., str. 205.

Iako je rimski Koloseum bio jednim od prvih mračnih turističkih mjesta, gdje su ljudi putovali na velike udaljenosti kako bi gledali smrt kao sport, postoje i mnogi drugi primjeri nastanka i povijesnog razvoja mračnog turizma, koji se u znanstvenim i stručnim radovima često veže uz povijesna mjesta koja su bila poprišta smrti i patnje.

1.2. Podjela mračnog turizma

Budući da je 1996. godine pojam mračnog turizma ušao u znanstveni leksikon kada su ga dva akademika u Glasgowu primijenila dok su promatrala mjesta povezana s ubojstvom

⁹ Ibid.

predsjednika SAD-a Johna F. Kennedyja, ova vrsta specijalnog interesa turizma počela je sve više uključivati posjećivanje mjesta koja svoju slavu duguju smrti, katastrofi ili zločinu. Mnogi ciljevi mogu motivirati mračnog turista, stoga se razne vrste turizma mogu povezati s mračnim mjestima.

Iako su odmori na suncu i moru i dalje popularni, priznaje se da postoji trend prema alternativnim turističkim doživljajima kultura i povijesti. To je potaknulo želju da se doživi opskurnija turistička mjesta i atrakcije, a mračni turizam je značajka toga.¹⁰ Okvir za razumijevanje različitih razloga i interesa za posjet mjestima mračnog turizma uključuje podjelu nekoliko vrsta i oblika turističkih atrakcija, te one mogu biti:¹¹

- Posjećivanje mjesta kao što su groblja i grobna mjesta za kontemplaciju u moguće duhovne i retrospektivne svrhe
- Uzbuđenje i traženje rizika u obliku posjeta atrakcijama kao što je trčanje bikova u Pamploni
- Posjet kulturnim mjestima koja su ovjekovječila ključne događaje, na primjer atentate (npr. stanovi u Dakoti u kojima je John Lennon živio) i značajne znamenitosti (npr. Checkpoint Charlie u Berlinu)
- Hodočašće u vjerske svrhe (npr. u Meku) ili na mjesta katastrofe (npr. Ground Zero)
- Sjećanje i empatija prilikom posjeta ratnim grobljima

Ogromna raznolikost mjesta i iskustava, čije razmatranje nadilazi opseg definiranja samog pojma mračni turizam, može se pružiti sažimanjem alternativnog i postmodernističkog inventara mračnog turizma (Tablica 2.).

¹⁰ Dale, C. i Robinson, N.: *Dark tourism*, In Research themes for tourism, Wallingford UK: CABI, 2011., str. 206.

¹¹ Ibid., str. 207.

Tablica 2: Podjela mračnog turizma

PODJELE MRAČNOG TURIZMA	POTPODJELE
Opasna mjesta → opasna odredišta iz prošlosti ili sadašnjosti	<ul style="list-style-type: none"> • gradovi strave • opasna odredišta
Kuće strave → zgrade povezane sa stravom i smrću, stvarnim ili izmišljenim	<ul style="list-style-type: none"> • tamnice smrti • zloglasni hoteli
Mjesta pogibija → mjesta koja obilježavaju atrakcije vezane za smrt, strah, slavu ili ozloglašenost	<ul style="list-style-type: none"> • bojna polja • pakao Holokausta • groblja poznatih osoba
Ture vezana za mjesta mučenja → ture ili posjeti atrakcijama koje se povezuju sa smrću, ubojstvima i zločinima	<ul style="list-style-type: none"> • zločini i ubojstva • zloglasnost
Tematizirana smrt → kolekcije ili muzeji čije su teme vezane za smrt i patnju	<ul style="list-style-type: none"> • morbidni muzeji • spomenici moralu

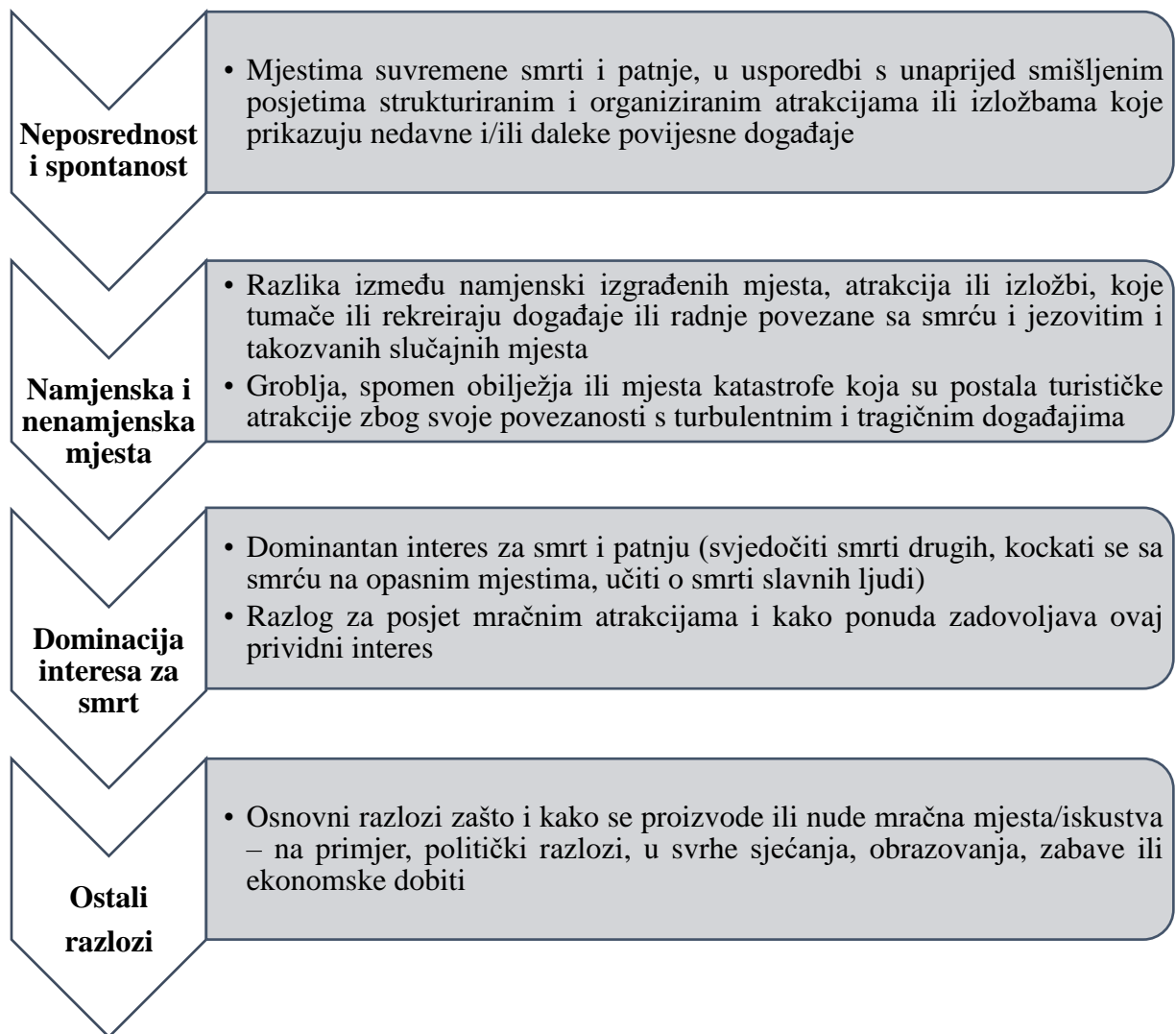
Izvor: izrada autora prema Stone, P.: *Death, dying and dark tourism in contemporary society: A theoretical and empirical analysis*, Chapter 3: Dark Tourism – Towards a Typology 2010., str. 63.

Tablica 2. prikazuje glavnu podjelu mračnog turizma koja se posebno dijeli na podjele prema mjestima te se može zaključiti kako bi se pod svaku kategoriju mogli navesti brojni primjeri te kako sama kategorizacija sažeta nije konačna.

Mračni turizam u svojoj osnovi uključuje razne atrakcije, poput nacionalnih i metropolitanskih groblja, koje su također kategorizirane kao „nostalgična“ mjesta i on tek kasnije prelazi na razlikovanje od mjesta katastrofe. Kod podjele mračnog turizma se javlja i pojam morbidni turizam koji se definira kao turizam koji se usredotočuje na iznenadnu smrt te je usmjeren na atrakciju.¹² Model koncepcije mračnog turizma i njegove proizvodnje odmah se čini složenijim zbog brojnih varijabli (Shema 1.).

¹² Stone, P. R.: *A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions*, *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, Vol. 54., No. 2., 2006., str. 148.

Shema 1: Oblici mračnog turizma

Izvor: izrada autora prema Stone, P. R.: *A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions*, Tourism: An International Interdisciplinary Journal, Vol. 54., No. 2., 2006., str.148.

Osim oblika razmotrenih u Shemi 1., mračni turizam poprima i ostale segmente i vidove koji su ponajviše vezane uz obilježja smrti, patnje i katastrofe. Katastrofe mogu biti prirodne, industrijske ili ekološke katastrofe, dok mjesta smrti mogu biti grobovi, groblja, mauzoleji, kosturnice i sl. Tablica 3. će prikazati poneke različite potkategorije i vrste mračnog turizma.

Tablica 3: Vrste mračnog turizma

KATEGORIJE	OPIS I ZNAČAJKE
Holokaust turizam	<ul style="list-style-type: none"> • Mračni turizam uglavnom je započeo u Njemačkoj pod nacističkom vlašću • Stravične priče potaknule su putnike iz cijeloga svijeta da posjete memorijalne parkove i memorijalne muzeje, poput Auschwitza, drugih nacističkih koncentracijskih logora ili Memorijala holokausta
Grobnički (Grave) turizam	<ul style="list-style-type: none"> • Mnogi ljudi su privučeni posjetom grobljima koja predstavljaju tužan povijesni okvir • Mjesta ukopa odaju zanimljive priče koje privlače ljude k njima te nastoje premostiti prazninu između sadašnjosti i prošlosti, živih i mrtvih
Turizam baštine (Heritage)	<ul style="list-style-type: none"> • Nije ograničen na putovanja, već također daje izloženost pristupu i očuvanju nematerijalne kulturne baštine • Svaka vrsta spomenika ili mjesta baštine koja ljude podsjeća na tragediju također daje znanje o kontekstu događaja
Turizam komunizma	<ul style="list-style-type: none"> • Ljude privlači posjete ta područja, poput Sjeverne Koreje i Kine
Turizam na bojnopolju (Battlefield Tourism)	<ul style="list-style-type: none"> • Obilazak bojišta i ratnih ruševina • Postoje i povijesne rekonstrukcije u starinskim kostimima kako bi se ljudima pružio pravi doživljaj

Izvor: izrada autora prema Planning Tank, <https://planningtank.com/blog/dark-tourism> (preuzeto: 19.5.2023.)

Osim navedenih podvrsta mračnog turizma navedenih u Tablici 3., tu su također i turizam u zatvorima i mjestima progona, turizam kulta osobnosti, nuklearni turizam i dr. U ovakvom turizmu nisu važni sigurnost i udobnost, već emocije koje se osjećaju pri promatranju takvih fenomena.

1.3. Čimbenici i razumijevanje motivacije posjetitelja u mračnom turizmu

Motivacije za posjete mračnim lokacijama su same po sebi složene i različite, što rezultira mnoštvom razloga za bavljenje sablasnim. Dok su motivi za konzumiranje mraka složeni i višeslojni, pokušaj dekonstrukcije takvog fenomena je izazovan. Također, motivacija nije ista kod svakog turista jer je iskustvo subjektivno i razlikuje se od jedne osobe do druge s njihovim odnosom prema mračnom turističkom mjestu.

U današnjem turizmu sve se veća pažnja pridaje individualnosti, autentičnosti i lokalnome. Suprotnost tome je masovni turizam, pretjerana eksploatacija turističkih resursa, stvaranje uniformiranih turističkih proizvoda koji ne prikazuju lokalne vrijednosti pojedinog mjesta.¹³ Doživljaj postaje jedan od glavnih faktora u individualnim ponudama turizma te u kreiranju iskustva utječu svi uključeni, od lokalne zajednice do samog turista.

Analiza mračnog turizma ne može biti potpuna bez razmatranja toga kako osobe koje su preživjele katastrofu i lokalna zajednica doživljavaju fenomen mračnog turizma i njihove stavove prema podršci razvoju mračnog turizma. Mračna turistička destinacija predstavlja smrt ili patnju preživjelih kao „zabavu“, što lokalno stanovništvo smatra disonantnim.¹⁴ Također, u čimbenike motivacije turista mračnog turizma se ubraja percepcija stanovnika prema ekonomskom oporavku od prekomjernosti mračnim turizmom. Važnost uključivanja, sudjelovanja i potpore lokalnog stanovništva uvijek se naglašavala u planiranju turizma za kontinuirani razvoj bilo kojeg specifičnog oblika.¹⁵ Općenito se među glavne motivacijske faktora za posjet destinacijama mračnog turizma svrstavaju iskustvo, povijest, obrazovanje, kultura i identitet.

Područje motivacije za posjet mračnim turističkim destinacijama i dalje nedovoljno istraženo područje, iako novija literatura daje sve veći broj empirijskih studija o razlozima posjeta tim mjestima. Mnogi ljudi sve više traže nova i jedinstvena turistička iskustva kako bi zadovoljili širok raspon motivacija. To je potaknulo segmentaciju i pojavu mračnog turizma koji karakterizira visok stupanj diversifikacije i individualizacije. Iz perspektive mračnih turističkih mjesta, važno je razumjeti što tjera ljude da ih posjete kako bi osmislili zadovoljavajuća iskustva. Smrt se može smatrati očitom motivacijom, često dijelom povijesti mjesta, ali to nije uvijek primarna ili izričito prepoznata motivacija za posjet.

¹³ Golja, T.: *Odabrane teme suvremenog menadžmenta u kulturi i turizmu*, Sveučilište Jurja Dobrile, Pula, 2017., str. 46.

¹⁴ Wang, S., Chen, S. i Xu, H.: *Resident attitudes towards dark tourism, a perspective of place-based identity motives*, Current Issues in Tourism, Vol. 22., No. 13., 2019., str. 1602.

¹⁵ Ibid., str. 1603.

2. MRAČNI (DARK) TURIZAM U MEĐUNARODNOM TURIZMU

Međunarodna turistička kretanja, motivacija turista, turistička potražnja i njezine karakteristike su predmet brojnih istraživanja u posljednjih 30-50 godina. Kako se mijenjaju potrebe i želje turista, turizam ne služi više samo zabavi i odmoru, već se na putovanju žele iskusiti nova poznanstva i doživljaji te mnogi traže neobičnija i autentičnija iskustva. Kao primjerice se navodi šetnja po groblju, tamnicama i logorima smrti, a takvi profili turista cijene takve destinacije i odaju im počast.

Dok se literatura o turizmu usredotočuje na marketing i konzumaciju izleta na ugodnim mjestima, znanstvenici koji su počeli istraživati fenomen mračnog turizma pružaju polazište za proučavanje turizma zatvorske povijesti. Tijekom 90-ih drugi pojmovi kao što su tanaturizam, „black spot“ turizam i „atrociti heritage“, skovani su kako bi dali smisao pakiranju i konzumiranju smrti ili nevolje kao turističkog iskustva daleke i nedavne prošlosti.¹⁶ Zanimljiva veza između tužnog i lošeg i njihovih turističkih reprezentacija izazvala je akademsku i etičku raspravu o načini na koje se dokolica i užitak miješaju s tragedijom.¹⁷ Prema ključnim teoretičarima fenomena, mjesta smrti, katastrofe i izopačenosti postala su sve češća postaja na međunarodnom turističkom itineraru. Mnogi od najpoznatijih napuštenih zatvora pretvoreni su u muzeje i turistička mjesta tek u posljednja dva desetljeća.¹⁸ Međunarodni turizam je sam po sebi kompleksan fenomen koji se znatno mijenja te mračni turizam kao niša ima mnogo različitih oblika.

S obzirom da je stoljećima ideja o mračnom turizmu bila definitivni razlog za putovanja unutar mnogih kultura i skupina, posljednjih godina zabilježena je sve veća popularnost te prakse. Takva vrsta putovanja pruža dobrodošlicu i značajan prihod od turizma i prometa za pružatelje usluga.¹⁹ Kod mračnog turizma kao dio međunarodnog turizma mogu se javiti i popratni problemi kao što je sigurnost turista koja može biti stalan problem kada je želja da se lokalna turistička industrija održi u pokretu stalno pod prijetnjom zbog političke nestabilnosti ili nasilnih nemira.²⁰ Pitanja dionika koja dovode do sukoba uključuju nasljeđe lokalne povijesti, uvjerenja dionika o prirodnom krajoliku i odgovarajućim ritualima ili ograničenjima

¹⁶ Strange, C. i Kempa, M.: *Shades of dark tourism: Alcatraz and Robben Island*, *Annals of tourism research*, Vol. 30., No. 2., 2003., str. 387.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid., str. 388.

¹⁹ Krisjanous, J.: *An exploratory multimodal discourse analysis of dark tourism websites: Communicating issues around contested sites*, *Journal of Destination Marketing & Management*, Vol. 5., No. 4., 2016., str. 341.

²⁰ Ibid.

povezanima s mjestima, te prirodu ponašanja turističkih potrošača.²¹ U današnjim domenama suvremenog međunarodnog turizma, mračne atrakcije dobivaju sve više na važnosti te se kreiraju posebni turistički itinereri, izleti na takva mjesta i obogaćuje ugostiteljska ponuda sukladno potražnji za njime.

2.1. Turistička ponuda i potražnja mračnog turizma

U razmatranjima mračnog turizma, budući da su mnogi turisti fascinirani smrću i patnjom, važno je proučiti i uzeti u obzir različite stupnjeve mračnog turizma. Središnja rasprava oko mračnog turizma odnosi se na to je li ovaj fenomen vođen ponudom ili potražnjom. Posjet mjestima smrti i katastrofe može podići svijest o povijesnim događajima i potaknuti posjetitelja da jasnije razumije svijet, što u konačnici stvara edukativno iskustvo.

Posebna pažnja se pridaje načinu interpretacije na mjestima mračnog turizma, stoga se i u ponudi mračnog turizma koristi vizualna prezentacija. Mračni turizam je nesumnjivo kompleksan, emocionalan, višedimenzionalan, politički senzitivn, etički i moralno izazovan fenomen.²² Može se reći da koncept mračnog turizma ostaje relevantan i da je ono što se tumači, zaslužuje obrazovni fokus, a ono što se zanemaruje, funkcija složene interakcije komercijalnog potencijala, političke volje i društvene prihvatljivosti.

Univerzalni pojam mračno kada se primjenjuje na turizam je preširok i ne otkriva lako višeslojnu ponudu mračnog turizma. Prisutnost mračnog turizma je raznolika i raširena, stoga se javlja potreba za razlikovanjem nijansi tame između vrsta stranica, na temelju karakteristika, percepcija i karakteristika proizvoda.²³ Mračna turistička mjesta mogu se mjeriti prema stupnju tame, u kontinuumu od najtamnijeg do najsvjetlijeg (Shema 2.).

²¹ Ibid.

²² Rabotić, B.: *Selektivni oblici turizma, 2.*, prerađeno i dopunjeno izd., Visoka turistička škola strukovnih studija, Beograd, 2013., str. 238.

²³ Fonseca, A. P., Seabra, C. i Silva, C.: *Dark tourism: Concepts, typologies and sites*, Journal of Tourism Research & Hospitality, 2015., str. 3.

Shema 2: Okvir ponude mračnog turizma od najtamnijeg do najsvjetlijeg

Mjesta smrti i stradanja

Mjesta povezana sa smrću i patnjom

Izvor: izrada autora prema Fonseca, A. P., Seabra, C. i Silva, C.: *Dark tourism: Concepts, typologies and sites*, Journal of Tourism Research & Hospitality, 2015., str. 3.

Prema Shemi 2. se može uvidjeti kakvo je određeno mjesto opisano kao mračno, posebice na samim brošurama i plakatima o atrakciji. Valja napomenuti kako to nije namjenjeno za mjerenje ukupne kvalitete i općih turističkih vrijednosti niti međusobno odmjerava tragedije, već se radi o tome koliko je turističko iskustvo na bilo kojem mjestu danas mračno za potencijalne posjetitelje.

Što se tiče tržišta i potražnje mračnog turizma, procjenjuje se da će mračno turističko tržište ostvariti prihod od 36,5 milijardi USD između razdoblja predviđanja 2022.-2032. godine jer ovakav oblik turizma brzo postaje popularan među turistima koji traže avanturu. Rastuća popularnost mračnih destinacija, lansiranje novih tura, sve veći interes putnika za mjesta mračne povijesti su samo neki od ključnih trendova na tržištu.²⁴ Tržišni uvid u mračni turizam koji pokriva izgled prodaje, prognozu potražnje i ažurirane ključne trendove biti će prikazano u Tablici 4.

²⁴ Future Market Insights, www.globenewswire.com/news-release/2022/10/24/2539757/0/en/Dark-Tourism-Market-is-Estimated-to-Attain-a-Revenue-of-US-36-5-Bn-at-an-Impressive-CAGR-between-the-Forecast-Period-of-2022-32-Future-Market-Insights-Inc.html (preuzeto: 22.5.2023.)

Tablica 4: Pregled mračnog turističkog tržišta (2022. – 2032.)

ATRIBUTI	POJEDINOSTI
Procijenjena veličina mračnog turističkog tržišta (2022.)	30 milijardi. \$
Predviđena količina mračnog turističkog tržišta (2023.)	36,5 milijardi \$
Struktura temeljena na vrijednosti atrakcija (2022. – 2032.)	29%

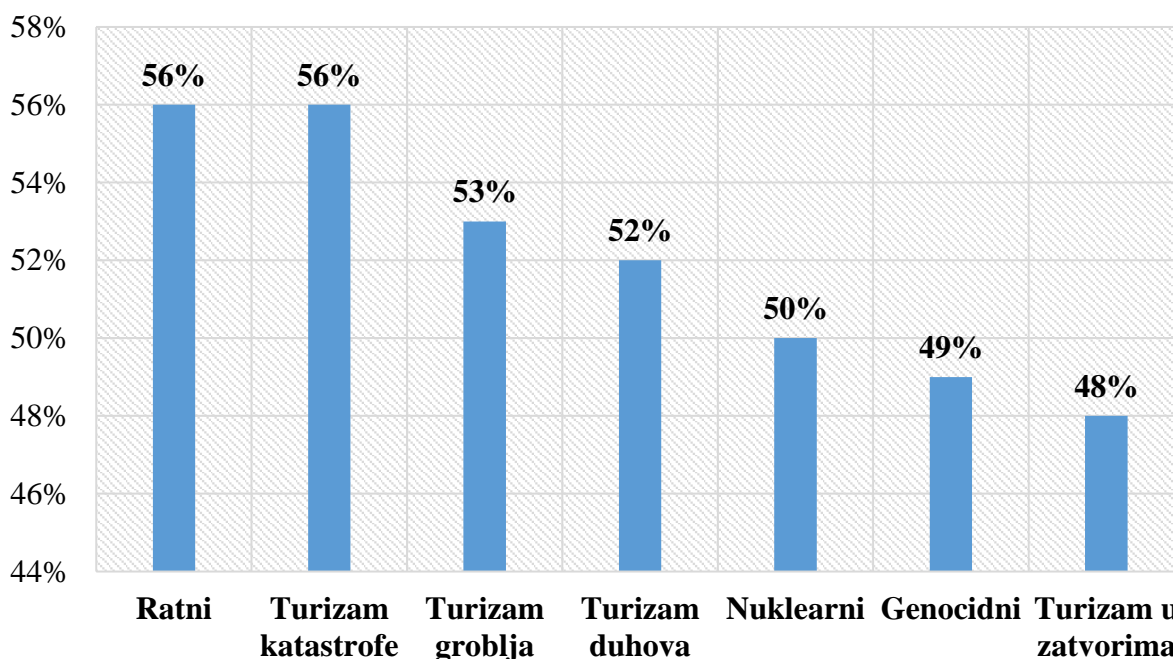
Izvor: izrada autora prema Future Market Insights, www.globenewswire.com/news-release/2022/10/24/2539757/0/en/Dark-Tourism-Market-is-Estimated-to-Attain-a-Revenue-of-US-36-5-Bn-at-an-Impressive-CAGR-between-the-Forecast-Period-of-2022-32-Future-Market-Insights-Inc.html (preuzeto: 22.5.2023.)

Mračno turističko tržište se može kategorizirati prema vrsti, kanalu rezervacije, vrsti turista i putovanja te dobnim skupinama i regiji. Turistička poduzeća moraju iskoristiti situaciju rasta i ponuditi paket aranžmana i ponude za grupna putovanja jer se mnogi ljudi boje sami posjetiti ta mjesta, što im daje priliku da povećaju svoje poslovanje.

Prema studiji „Uspon mračnog turizma“ na portalu Passport-Photo.online, objavljeno je da je 82% Amerikanaca posjetilo barem jednu mračnu turističku destinaciju, a preostalih 18% američkih putnika koji se još nisu bavili mračnim turizmom, dok je 63% reklo da ih to zanima. Vodeća motivacija za putovanje u morbidna odredišta je edukativni aspekt koji dolazi s tim (52%) i želja da se oda počast ljudima pogođenim tugom (47%).²⁵ Također se radilo ispitivanje o motivaciji u mračnom turizmu, a edukativni aspekt je bio na vrhu, što i nije toliko iznenađujuće budući da mračna turistička odredišta putnicima obično pružaju autentične artefakte i pomažu u boljem razumijevanju prošlih događaja. U Grafikonu 1. će se prikazati statistika turista koju vrstu mračnog turizma smatraju najprivlačnijim.

²⁵ Passport-Photo.online, <https://passport-photo.online/blog/rise-of-dark-tourism/#gref> (preuzeto: 22.5.2023.)

Grafikon 1: Istraživanje turista o visini privlačnosti mračnih destinacija (2022.)

Izvor: izrada autora prema Passport-Photo.online, <https://passport-photo.online/blog/rise-of-dark-tourism/#gref> (preuzeto: 22.5.2023.)

Prema Grafikonu 1. se može zaključiti kako istraživanje provedeno nad američkim turistima uključuje nekoliko vrsta mračnog turista a dominiraju turizam rata i bojišta te turizam katastrofe, s 56%. Najmanji je poznat turizam koji uključuje posjete zatvorskim muzejima ili bivšim mjestima zatočeništva (48%). Također, postoji i stupanj preklapanja, naravno, između prikazanih kategorija jer ipak određeno mjesto može biti privlačno putniku iz više od jednog razloga.

Unatoč svojoj kritiziranosti i neetičnoj praksi, mračni turizam i dalje privlači mnoge turiste diljem svijeta, a pozitivni ishodi očekuju se i u narednim godinama. Iako mnogi imaju negativan stav o posjetima mračnim lokacijama, slikanja na njima, kupovini suvenira i promoviranja mjesta patnje i tragedije, međunarodni turistički spektar je šarolik te je on tabu tema od sve većeg interesa kada se uzme u obzir njegov značaj ekonomske, društvene i socijalne svrhe u određenoj destinaciji.

2.2. Obilježja turističke ponude i učinci razvoja mračnog turizma

Turisti koji posjećuju mračne destinacije doživljavaju negativne i pozitivne osjećaje, što može ukazivati i na njihovu emocionalnu ambivalentnost. Svrha je takvim turistima pružiti jedinstvenu ponudu i zaokružiti cjelokupno putovanje. Potrebno je pritom voditi računa o više

faktora i obilježja same ponude kako bi mračni turizam uspio u samoj destinaciji, uključiti angažman različitih dionika, smještaj i sigurnost međunarodnih turista te sposobnost javnosti sektora za ulaganje u destinacijski marketing ovog oblika.

U razvoju obilježja turističke ponude i potrošnje mračnog turizma, tipologija se odnosi na predložena četiri okvira potrošnje koji će se detaljnije prikazati u Tablici 5.

Tablica 5: Okviri obilježja ponude mračnog turizma

OKVIRI	KARAKTERISTIKE
Mračni turizam kao iskustvo	<ul style="list-style-type: none"> Može se konzumirati kako bi se dalo fenomenološko značenje vlastitoj društvenoj egzistenciji turista posjetom ratnim grobljima i drugim ratnim atrakcijama
Mračni turizam kao igra	<ul style="list-style-type: none"> Predstavljajući „blijeđa“ iskustva, ponuda kao igra fokusira se na zajedničku konzumaciju mračnih turističkih mjesta ili iskustava Smrt pojedinca ili grupe ljudi početni je pokretač kolektivnog slavlja, sjećanja ili žalosti Mračni turizam postaje hodočašće, odnosno putovanje praćeno iskustvom zajednice
Mračni turizam kao integracija	<ul style="list-style-type: none"> Dvije nijanse mračnog turizma kao integracije Povezanost s pojmom ponude i potrošnje kao fantazije, turisti se mogu integrirati u objekt potrošnje Najmračniji oblik je onaj gdje se turisti nastoje integrirati sa smrću, bilo svjedočenjem nasilnim smrtima ili putovanje u očekivanju smrti
Mračni turizam kao klasifikacija	<ul style="list-style-type: none"> U kontekstu mračnog turizma, status se može tražiti poduzimanjem oblika putovanja koji su opasni za turiste Ovaj oblik potrošnje pada prema blijeđem kraju mračnog turističkog kontinuuma i pokazuje tu fascinaciju smrću često ne mora biti glavni čimbenik koji pokreće takva iskustva

Izvor: Kunwar, R. R. i Karki, N.: *Dark tourism: Understanding the concept and recognizing the values*, Journal of APF Command and Staff College, Vol. 2., No. 1., 2019., str. 44-45.

Mračni turizam u svojoj ponudi poprima posthumni stav, stavljajući afektivne odnose između namjerno izgrađenih mjesta, atrakcija ili izložbi koje tumače ili rekreiraju događaje povezane sa smrću, te one koje su temeljne prirode zašto i kako se proizvode ili nude mračna mjesta, primjerice politički razlozi, u svrhe sjećanja, obrazovanja, zabave ili ekonomske dobiti.

Mračni turizam u svojim različitim pojavnim oblicima omogućuje pojedincima da na jednostavan način zadovolje svoju znatiželju i fascinaciju temama smrti u društveno

prihvatljivom okruženju.²⁶ Ogromna raznolikost kako mjesta mračnog turizma tako i iskustava i očekivanja posjetitelja, uz različite sociokulturne okolnosti pojedinaca, omogućuje gotovo beskonačnu konzumaciju mračnog turizma kao mehanizma suočavanja, razumijevanja i prihvaćanja smrti.²⁷ Uz određeni stupanj infrastrukture koji okružuje ponudu mračnog turizma, iako u različitim razmjerima, sve je više društveno prihvatljiv pogled na smrt i njezino rekonceptualiziranje, bilo za zabavu, obrazovanje ili memorijalne svrhe.

Mračni turizam odgovara na potrebu suvremenih turista da dožive jedinstvena, dojmljiva i ekstremna iskustva. Mjesta povezana s tragičnim događajima postaju sve popularnija diljem svijeta, stoga su obilježja njegove ponude vrlo različite prakse i aktivnosti.²⁸ Uloga medija u razvoju je velika, iako se i dalje postavlja temeljno pitanje o mračnom turizmu, je li zapravo moguće ili opravdano kolektivno kategorizirati iskustvo mjesta ili atrakcija koje se povezuju sa smrću ili patnjom kao mračni turizam.²⁹ Mnogi turisti imaju i drugačiju motivaciju u mračnom turizmu, stoga se pružatelji turističkih usluga moraju usredotočiti na trenutne trendove.

Turisti zainteresirani za iskustva mračnog turizma dolaze iz različitih dobnih skupina, te neke od njih privlače kulturni aspekti mjesta, dok drugi traže više informacija vezanih uz povijesnu baštinu. Sve te čimbenike treba uzeti u obzir kod daljnjeg razvoja mračnog turizma, posebice danas u moderno vrijeme kada se popularizirao virtualni turizam. Budući da su mnoga povijesna mjesta primijenila tehnološka dostignuća i digitalnu transformaciju, njihova se vrijednost promiče, osobito mladima.

2.3. Lokaliteti i atrakcije mračnog turizma u međunarodnom turizmu

Kao što je unaprijed naglašeno, putovanje ne mora biti motivirano samo suncem, morem i odmorom, već turisti traže drukčija i autentična iskustava. Često turisti putuju na mjesta mračnog turizma kako bi upoznali kulturu, odali počast mrtvima te općenito doprinijeli lokalnoj zajednici u kojoj su takvi lokaliteti smješteni. Ponekad se može činiti neosjetljivim, ali zemlje pogođene tragedijom traže turizam pa pronalaze sredstva za obnovu i oporavak, što u ekonomskom smislu donosi pozitivne rezultate.

²⁶Minić, N.: Development of „dark “tourism in the contemporary society. Зборник Радова Географског Института" Јован Цвијић" САНУ, Vol. 62., No. 3., 2012., str. 88.

²⁷ Ibid.

²⁸ Khaydarova, L. i Joanna, I.: *Dark Tourism: Understanding the concept and the demand of new experiences*, Asia Pacific Journal of Marketing & Management Review, Vol 11., No. 1., 2022., str. 61.

²⁹ Ibid.

U svijetu postoje mnoge atrakcije i lokaliteti mračnog turizma, a najviše njih je nastalo na temelju ratnih zbivanja i prirodne katastrofe. Također, u mnogo gradova postoji bogata kulturno-povijesna ostavština, memorijalni centri, spomen domovi, muzeji o ratnim zbivanjima i sl. Tablica 6. prikazat će deset poznatih atrakcija mračnog turizma u svijetu.

Tablica 6: Poznate lokacije mračnog turizma u svijetu

ATRAKCIJA	OPIS I OBILJEŽJA
Zatvor Alcatraz – San Francisco, SAD	<ul style="list-style-type: none"> • Najstrašnije i najfascinantnije mračno turističko mjesto • Jedini način da se dođe do otoka je unaprijed rezervirana tura brodom • Turisti prolaze kroz ćelije i saznaju detalje o nemirima, bijegovima i smrtima najpoznatijih zatvorenika
Rudnici srebra Potosi, Bolivija	<ul style="list-style-type: none"> • Svjedočenje radnim uvjetima rudara • Dječji rad je prilično čest, kao i kupnja dinamita
Kaznena kolonija Port Arthur, Australija	<ul style="list-style-type: none"> • Mjesto najveće masovne pucnjave u australskoj povijesti • Lokacija zatvora je sačuvana s izvornom zgradom i obilascima koji objašnjavaju povijest
Muzej okupacije Latvije, Riga	<ul style="list-style-type: none"> • Jedno od najunikatnijih mjesta mračnog turizma u baltičkim državama
Gori, Gruzija	<ul style="list-style-type: none"> • Rodno mjesto bivšeg sovjetskog diktatora Josefa Staljina • Glavna atrakcija je Staljinov državni muzej
Špilja Tham Piew, Laos	<ul style="list-style-type: none"> • Nesretna titula najteže bombardirane zemlje na svijetu • Pokretna statua čovjeka koji nosi beživotno dijete označava ulaz u spomen park
Bodie grad duhova, Kalifornija, SAD	<ul style="list-style-type: none"> • Nalazi se u memorijaliziranom stanju zaustavljenog propadanja s trošnim zgradama sačuvanim u stanju napuštenosti iz kasnih 1800-ih • Posjetitelji mogu prošetati glavnim ulicama grada, razgledavajući razne kuće, trgovine i salone.

Izvor: izrada autora prema Forever Lost In Travel, <https://foreverlostintravel.com/20-unique-dark-tourism-sites-around-the-world/> (preuzeto: 30.5.2023.)

Lokaliteta mračnog turizma je mnogo te su samo poneki navedeni u Tablici 6. Potražnja za mjestima i iskustvima vezanim uz smrt može biti vezana uz srednji vijek, renesansu, 50-te godine 20. stoljeća ili čak 21. stoljeće, što je i primjer mnogih mjesta na kojima su se dogodili teroristički napadi. Također, ono može biti povezano s hodočašćima, rudnicima ili općenito napuštenim gradovima.

Što se tiče Hrvatske, turistički najzanimljivije atrakcije vezane uz ratna odnose se uz obrane od Tatara, Mletaka i Osmanlija s kraja srednjeg i početka novog vijeka, a glavninu

turističke ponude čine danas dobro očuvane srednjovjekovne stare gradske jezgre npr. Trogira ili Varaždina, zidine Dubrovnika ili Stona, tvrđave Nehaj u Senju ili Slavonski Brod te povijesno-scenski spektakli Sinjska alka ili Sisački viteški turnir.³⁰Također, ratovi na prostoru bivše Jugoslavije, tokom 90-tih godina 20. stoljeća, doprinijeli su nastanku nekih atrakcija mračnog turizma.³¹Napuštena mjesta također su popularna u Hrvatskoj, uključujući nekadašnje podmorske tunele na poluotoku jugozapadno od Šibenika, i ruševine nekadašnjih odmarališnih hotela.

Postoje mnoga razna popularna mračna turistička odredišta u svijetu te ako se žele posjetiti ta morbidna mjesta s mračnom prošlošću, poneke je potrebno rezervirati mjesecima unaprijed te prijevremeno isplanirati ture i posjete. Sva ta odredišta često prenose praktične lekcije iz prošlosti koje imaju važnu ulogu u budućnosti, stoga su i zanimljiva brojnim turistima, bilo da se radi o mjestima stradanja ili prirodnim katastrofama. Fenomen svake godine postaje sve popularniji, jer turisti sve više žele posjetiti ova mjesta, iako postoje mnoga etička pitanja koja okružuju ovo pitanje, kao i strah od određene komercijalizacije ovih destinacija i narušavanje baštine od strane pojedinaca.

³⁰ Kesar, O.: *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj*, 2014., Liburna, Vol. 3., Br. 1., str. 69.

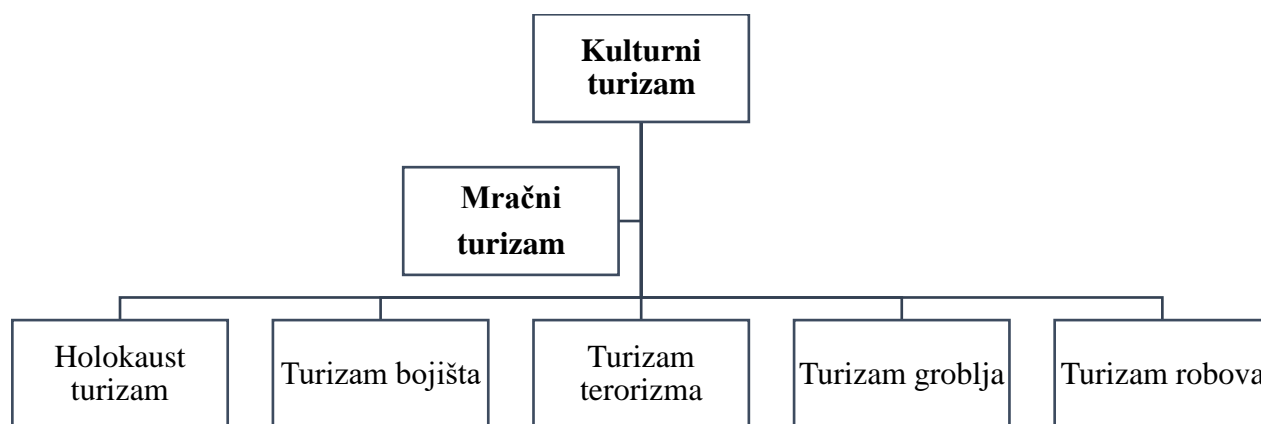
³¹ Ibid.

3. OBLICI MRAČNOG TURIZMA I ISKUSTVO TURISTA NA MJESTIMA SMRTI I KATASTROFE

Interes za mračni turizam je u porastu, premda je on po svojoj naravi složen, emocionalan i višestruk fenomen u smislu svoje ekonomske i društvene potrošnje, kao i u pogledu kulturnog i političkog značaja na individualnoj i kolektivnoj razini.

Turistički posjeti bivšim ratištima, atrakcijama nasljeđa ropstva, zatvorima, grobljima, određenim muzejskim izložbama, mjestima holokausta ili mjestima katastrofe čine široko područje mračnog turizma. Pitanje se postavlja gdje se on može obuhvatiti unutar turizma međunarodnog turizma, stoga se mora krenuti od same kulture.³² Iskustvo turista na takvim mjestima predstavlja upoznavanje materijalne baštine, poput građevina, mauzoleja, ili nematerijalne baštine poput običaja, od pogrebnih obreda do legendi. Shema 3. će prikazati klasifikaciju mračnog turizma temeljenu na kulturnom turizmu.

Shema 3: Klasifikacija mračnog turizma na temelju kulture

Izvor: izrada autora prema Millán, G. D., Rojas, R. D. H. i García, J. S. R.: *Analysis of the demand of dark tourism: A case study in Córdoba (Spain)*, Mediterranean journal of social sciences, Vol. 10., No. 1., 2019., str. 162.

Iako nalazi često na meti kritika zbog eksploatacije, posjećivanje mjesta s mračnom poviješću neizostavan je način za edukacijom turista koji su u potrazi za saznanjima kako i zašto su se određene stvari u prošlosti dogodile te kako se mogu spriječiti u budućnosti.

Budući da je proizvod mračnog turizma kompleksnog izgleda i različite prirode, očito je da je jedinstveni naziv „mračni“ previše širok i da ne odražava višeslojnost mračne turističke

³² Millán, G. D., Rojas, R. D. H. i García, J. S. R.: *Analysis of the demand of dark tourism: A case study in Córdoba (Spain)*, Mediterranean journal of social sciences, Vol. 10., No. 1., 2019., str. 162.

ponude. Razborito je zalagati se za analizu koja pokazuje spektar mračnog turizma s obzirom na identitet, karakteristike i percepcije proizvoda.³³Mračni turizam također poprima različite nazive i oblike, sukladno mjestima na kojima se odvija. Tablica 7. prikazat će popularnih sedam „dobavljača“ mračnih turističkih proizvoda.

Tablica 7: Sedam „mračnih“ dobavljača turističkih proizvoda

MRAČNI TURISTIČKI PROIZVODI	SPECIFIČNOSTI I OPIS
Mračne tvornice zabave	<ul style="list-style-type: none"> • Zabavni i komercijalni karakter, prikazuju stvarnu ili fiktivnu smrt i jezovit događaj • Razvijena turistička infrastruktura, „svjetliji“ spektar • Koncept kaznionica Merlin Entertainments Ltd.
Mračne izložbe	<ul style="list-style-type: none"> • Edukativna uloga, pružaju mogućnost učenja • Proizvodi bazirani na smrti koji nose etičku poruku, sadrže eklektični proizvodni asortiman • Smithsonian muzej američke povijesti
Mračne tamnice	<ul style="list-style-type: none"> • Kaznene i pravne postupke iz prošlih vremena • Mjesta koja nisu izvorno namijenjena mračnom turizmu
Mračna mjesta pokoja	<ul style="list-style-type: none"> • Grobovi i groblja, sredstva promocije posjete • Glavna uloga je konzervacija i komemoracija
Mračna svetišta	<ul style="list-style-type: none"> • Mjesta koja „žive na osnovi prisjećanja i poštovanja preminulih osoba
Mračna mjesta sukoba	<ul style="list-style-type: none"> • Usredotočeni na povijest i edukaciju • Sve više se uključuje u paket aranžmane i izlete na bojna polja
Mračni logori genocida	<ul style="list-style-type: none"> • Najmračniji spektar, ekstremno grozna, daju oskudna objašnjenja • Kambodža, Poljska, Ruanda, Kosovo

Izvor: izrada autora prema Stone, Philip R.: *Mračni turistički spektar: tipologija turističkih mjesta, atrakcija i izložaba povezanih sa smrću i jezovitošću*, Turizam: stručni časopis za turistička pitanja, Vol. 54. No. 2., Duhovnost u turističkom doživljaju, 2006., str. 168-172.

Navedenih sedam oblika dobavljača mračnih turističkih proizvoda u Tablici 7. pružaju osnovu za odabir parametra pri određivanju cjelokupnog spektra, od najmračnijeg do najsvjetlijeg. Turizam povezan sa smrću ili tragedijom dobio je tokom godina i različite nazive te se radi o sve većem tipu turizma koji ima vrlo disperznu ponudu.

³³Stone, Philip R.: *Mračni turistički spektar: tipologija turističkih mjesta, atrakcija i izložaba povezanih sa smrću i jezovitošću*, Turizam: stručni časopis za turistička pitanja, Vol. 54. No. 2., Duhovnost u turističkom doživljaju, 2006., str. 165.

Okrećući se studijama baštine u mračnom turizmu, identifikaciji motivacija često nastoji istražiti zašto turisti odlaze na takva mjesta usvajajući perspektive na zahtjev. Motivi za posjet mogu se kategorizirati u četiri glavne vrste: „vidjeti da bi se povjerovalo“, „učenje i razumijevanje“, „poznate turističke atrakcije smrti“ i „iskustvo emocionalne baštine“. Sukladno tome, iskustvo turista na takvim mjestima se baziraju na tri dimenzijama: učenje i obveza, obrazovni programi te društveni razlozi i znatiželja.³⁴Uzimajući malo drugačiju perspektivu, drugi autori su u raznim literaturama predložili da su mjesta tanatološkog turizma komercijalizirana kao tematska zabava te da se smatraju poduzimanjem aktivnosti unutar slobodnog vremena. Tada se motiv mračnog turizma referira na prikrivenu fascinaciju prikazima nasilja, smrti i nesreće drugih.³⁵ Osim navedenog, iskustva turista se baziraju i na činjenici da je glavna svrha mračnog turizma zadovoljiti psihološke zahtjeve turista.

3.1. Bojišta i muzeji mračnog turizma kao turističke atrakcije

Istraživanje bojišta, mjesta rata i tragedije koja se odnosi na druge te turizam povezan s ratom, također su oduvijek privlačili turiste. Osim posjeta samim ratištima, to također može uključivati posjete ratnim muzejima, spomen obilježjima, stazama sjećanja, vojnim grobljima i bolnicama, bivšim bojnim mjestima, kao i prisustvovanje komemoracijama.

U literaturi se na turizam na bojnom polju obično gleda kao na oblik mračnog turizma, iako to osporavaju oni koji identificiraju aspekte posjeta koji se ne uklapaju u tanaturističku definiciju. Iz perspektive ponude, bojišta bi bila prema mračnijem rubu spektra kao mjesta velike morbidnosti i veće razine percipirane autentičnosti.³⁶ Neka mjesta bojišta imaju mnogo kraći vremenski raspon od događaja od drugih, kao što je slučaj s mjestima dvaju svjetskih ratova, i mogla bi biti mračnija od starijih sukoba. Čimbenici lokacije mjesta mogu pojačati rezonanciju mjesta i moglo bi se tvrditi da su neka mjesta više „mračna“ mjesta od nekih blažeg krajolika.³⁷ Turizam na bojnom polju općenito se može okarakterizirati kao putovanje na mjesta povezana s ratom radi sjećanja i obilježavanja poginulih s fokusom na duhovno i emocionalno iskustvo.

³⁴ Yan, B.-J., Zhang, J., Zhang, H.-L., Lu, S.-J. i Guo, Y.-R.: *Investigating the motivation–experience relationship in a dark tourism space: A case study of the Beichuan earthquake relics, China*, Tourism Management, Vol. 53., 2016., str. 110.

³⁵ Ibid.

³⁶ Miles, S.: *Battlefield sites as dark tourism attractions: an analysis of experience*. Journal of Heritage Tourism, Vol. 9., No. 2, 2014., str. 137.

³⁷ Ibid.

Bojni turizam je poseban oblik ratnog turizma, koji sama spada pod kišobran mračnog turizma, odnosno tanaturizma. Od samog početka, proučavanje ovog fenomena imalo je loše definirane granice i kao rezultat toga, velik dio literature od tada se bavio definicijama i tipologijama.³⁸Svakako, bojni turizam je posebna vrsta turizma koji je od interesa kao rastući pod sektor mračnog turizma.

Turisti bojnog turizma imaju različite i višestruke motive za posjećivanje mjesta povezanih s ratovanjem te na njih utječe niz motiva. Mnogi istraživači izvještavaju da turisti posjećuju mjesta ratova kao hodočašća kako bi žalovali i prisjećali se rodbine ili kako bi se identificirali s mjestom rođenja svojih naroda, stoga su edukativne svrhe dominantna motivacija turista koji posjećuju bojišta.³⁹Povijesna bojišta često sežu u prošlost izvan uobičajene povezanosti mračnog turizma s modernim vremenima.

Muzeji kao ustanove u službi društva koji istražuju, prikupljaju, čuvaju, interpretiraju i izlažu materijalnu i nematerijalnu baštinu, također mogu biti mjesta mračnog turizma. Oni mogu biti izvrsna prilika za one koji vole ih posjećivati, a ujedno vole mračne strane povijesnih ostataka. Odlasci na ta mjesta pomažu turistima da bolje razumiju svijet u kojem danas žive, jer odlaskom u muzej se može doživjeti iskustvo mučenih osoba. Muzeji mučenja u Poljskoj, muzej 2. svjetskog rata, muzeji u Koreji i Japanu o okupiranim mjestima i poginulim vojnicima, muzej ostataka nuklearnog bombardiranja u Hirošimi i dr., samo su neki od primjera kako muzeji mogu biti dio turističke ponude mračnog turizma.

3.2. Potencijali mračnih mjesta u osmišljavanju turističkih doživljaja

Mračni turizam postao je sektor turizma s velikim potencijalom za budući turistički rast, iako mjesta smrti, patnje i mučenja izazvanih ljudskim djelovanjem, izazivaju i dalje kritike i pitanje neetičnosti. Potencijali mračnih destinacija također potiču sve više veliko zanimanje u smislu lokalnih, regionalnih i nacionalnih sljedbenika te je potrebno poduzeti određene korake kako bi se to ostvarilo, sustavno planiralo i promoviralo.

Nekoliko je razloga zašto bi određene destinacije mogle i htjele diversificirati svoj turistički proizvod. Unatoč rastućoj akademskoj pozornosti mračnom turizmu, koji ima značajan društveni i ekonomski značaj, kao jedna psihografska niša turizma, on i dalje nažalost

³⁸ Dunkley, R., Morgan, N. i Westwood, S.: *Visiting the trenches: Exploring meanings and motivations in battlefield tourism*, Tourism management, Vol. 32., No. 4., 2011., str. 861.

³⁹ Kokkranikal, J., Yang, Y. S., Powell, R. i Booth, E.: *Motivations in battlefield tourism: the case of '1916 easter rising rebellion'*, Dublin, In *Tourism and Culture in the Age of Innovation: Second International Conference IACuDiT*, Athens 2015, Springer International Publishing, 2016., str. 323.

dobiva malo akademske pažnje.⁴⁰Uspjeh mračnog turizma kao nišnog turističkog proizvoda uvelike ovisi o specifičnim motivacijama putnika. U posljednja tri desetljeća mnogo je napisano o motivima putovanja te mračna odredišta mogu biti značajan motivacijski čimbenik za turiste koji posjećuju primjerice Poljsku, SAD, Belgiju, Kinu, Japan ili ostale zemlje poznate po mračnom turizmu.

Stvaranje mračnog turističkog proizvoda treba se temeljiti na poštovanju žrtava i poštivanju aktualnih sociokulturnih kriterija. Zanimarivanje potencijala mračnog turizma ili zanimarivanje razvoja takvih turističkih sadržaja u destinacijama koje imaju resurse za njihov razvoj ostavit će ih nijemim svjedocima i taocima prošlosti.⁴¹ Sustavno upravljanje mračnim turističkim proizvodom može pridonijeti pomirenju ljudi i stvaranju novog imidža lokalne i nacionalne zajednice. Slika koja promovira multikulturalnost, razumijevanje i razvoj dobrosusjedskih odnosa temeljenih na udruživanju ljudi i mračnom turizmu.⁴² Porast globalnog interesa za mračne turističke sadržaje poticaj je za nova ulaganja i daljnju edukaciju turističkih djelatnika te turistima daje dodatnu motivaciju za putovanja i posjete destinacijama koje nude takve sadržaje.⁴³Reprodukcija mračnih turističkih mjesta uzdiže ih u značajne turističke atrakcije. Posebnu ulogu su tu igrali mediji, od holivudskih *blockbustera* do stripova gdje se kroz tiskanu riječ i grafičku sliku postiže jedinstveno mjesto u doživljaju samog turista.

Još uvijek ne postoji univerzalno prihvaćena definicija iskustva, međutim, kognitivni i afektivni aspekti iskustva istraženi su u mračnom turizmu. Kognicija se smatra mentalnim prikazima objekata poput uvjerenja, znanja ili sjećanja te se kognitivna iskustva odnose na svjedočenje o mračnim događajima i mjestima, a to može uključivati učenje povijesti tragičnih događaja i razumijevanje simboličkih tumačenja.⁴⁴ Mračni posjetitelji često su usko povezani s mračnim događajima i mogu uključivati svjedoke, obitelji i prijatelje žrtava. Tijekom njihovog posjeta, prisjećanja i sjećanja na mračne događaje mogu biti potaknuta poznatim fizičkim mjestima i nematerijalnim oblicima kao što su memorijalni rituali i ceremonije.⁴⁵ Afektivna iskustva mračnog turizma često su negativna te mogu uključivati osjećaje tuge, žalosti i sućuti

⁴⁰ McLoughlin, E. i Reis, J. *The Potential for Dark Tourism as a Niche Tourism Product along Ireland's Wild Atlantic Way (WAW)*, Conference: 10th International Conference on Sustainable Niche Tourism, 2019., str. 2.

⁴¹ Šerić, N., Mihanović, A. i Tolj, A.: *Model for the Development of a Specialized Dark Tourist Product*. Transactions on Maritime Science, Vol. 9., No. 2., 2020., str. 329.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Qian, L., Zheng, C., Wang, J., Pérez Sánchez, M. D. L. Á., Parra Lopez, E. i Li, H.: *Dark tourism destinations: the relationships between tourists' on-site experience, destination image and behavioural intention*, Tourism Review, Vol. 77., No. 2., 2022., str. 609.

⁴⁵ Ibid.

prema žrtvama; paniku, tugu i traumu povezanu s mračnim događajima ili mjestima, bijes, mržnju i odbojnost u vezi s ropskim dvorcima i logorima holokausta te osjećaj straha, užasa i šoka od mjesta velikih katastrofa.⁴⁶ Posjećivanje mračnih mjesta može potaknuti razmišljanje o životu i smrti te osobnom moralu i ponašanju, stoga je važna promocija takvih destinacija.

Potencijali mračnih mjesta kako bi se osmislili turistički doživljaji mogu biti razni, što znači da interes za učenjem i razumijevanjem prošlih događaja je najčešće navedeni motiv. Također, ono može obuhvatiti ekonomsku, socijalnu i psihološku kategoriju, što znači da mračni turizam pomaže u stvaranju prihoda za lokalnu zajednicu koja je pogođena tragedijom da se obnovi, može se koristiti u obrazovne svrhe gdje se može pokazati svijest i ohrabrenje mlađim generacijama, podižući svijest o užasnim događajima iz prošlosti.

3.3. Popularne destinacije mračnog turizma u Europi

Povijest nije samo jedan događaj koji se dogodio u prošlosti, već je to splet priča o tome kako su ljudi postali. Postoji dugačak popis mračnih turističkih mjesta diljem svijeta, posebice u Europi koja je obilježena ratnim zbivanjima i genocidima. Dok su neke vrlo poznate, za druge mnogi možda nikada nisu ni čuli.

Mračni turizam je postao sve popularniji oblik, posebice na društvenim mrežama, što sugerira da je u porastu diljem svijeta, a neke od najpoznatijih mračnih atrakcija se nalaze u Europi. Tablica 8. prikazat će europske destinacije koje su postale prepoznatljive po smrti, patnji i tragedijama.

⁴⁶ Ibid.

Tablica 8: Najpopularnije destinacije mračnog turizma u Europi

ZEMLJA	ATRAKCIJA	OPIS I OBILJEŽJA
Rumunjska	Hunedoara, zastrašujući dvorac	<ul style="list-style-type: none"> Dvorac Corvin, smješten u regiji Transilvanije Izgrađen u 14. stoljeću, dom mnogim mračnim i uvrnutim pričama koje turisti otkrivaju obilaskom
Francuska	Pariške katakombe	<ul style="list-style-type: none"> Skrivene 20 m ispod razine ulice Podzemne kosturnice čuvaju ostatke više od šest milijuna ljudi
Engleska	Tower of London,	<ul style="list-style-type: none"> Od kuge do gradskih požara, regija koje su najviše pogodila dva svjetska rata do jezivih ubojstava Zloglasni serijski ubojica Jack Trbosjek
Njemačka	Berlin	<ul style="list-style-type: none"> Jedan od gradova koji su najteže pogođeni svjetskim ratovima i Hladnim ratom Ostaci Berlinskog zida
Sjeverna Irska	Belfast, 40 godina sukoba	<ul style="list-style-type: none"> Vožnja crnim taksijem – lokalni vođiči provode turiste kroz glavna mjesta sukoba, uključujući Zidine mira
Poljska	Oswiecim, Auschwitz-Birkenau	<ul style="list-style-type: none"> Središnje mjesto jedne od najvećih tragedija u Europi Danas logor služi kao snažan podsjetnik na holokaust i tragediju ljudske okrutnosti i patnje
Belgija	Bitka kod Waterloo-a	<ul style="list-style-type: none"> Waterloo je okončao ratove koji su potresali Europu od Francuske revolucije (1789.-99.) Turisti se mogu popeti na Butte de Lion (spomenik lavu, izgrađen na umjetnom humku 1823.-1826.) za vrhunski pogled na cijelo bojno polje
Ukrajina	Pripyat, posljedice nuklearne katastrofe	<ul style="list-style-type: none"> Dom černobilske nuklearne elektrane, koja je eksplodirala 1986., uzrokujući val radioaktivne prašine koji se proširio po cijelom području 50 godina kasnije, radioaktivne kemikalije su još uvijek u ovdašnjoj atmosferi, turisti moraju poduzeti razne sigurnosne mjere prije posjeta
BIH	Sarajevo	<ul style="list-style-type: none"> 1914. godine ubijeni nadvojvoda Franz Ferdinand–katalizator za početak Prvog svjetskog rata Grad se tijekom posljednjih 100 godina suočio s mnogo tragedija i sukoba koji se mogu otkriti kroz ratne ture i muzeje

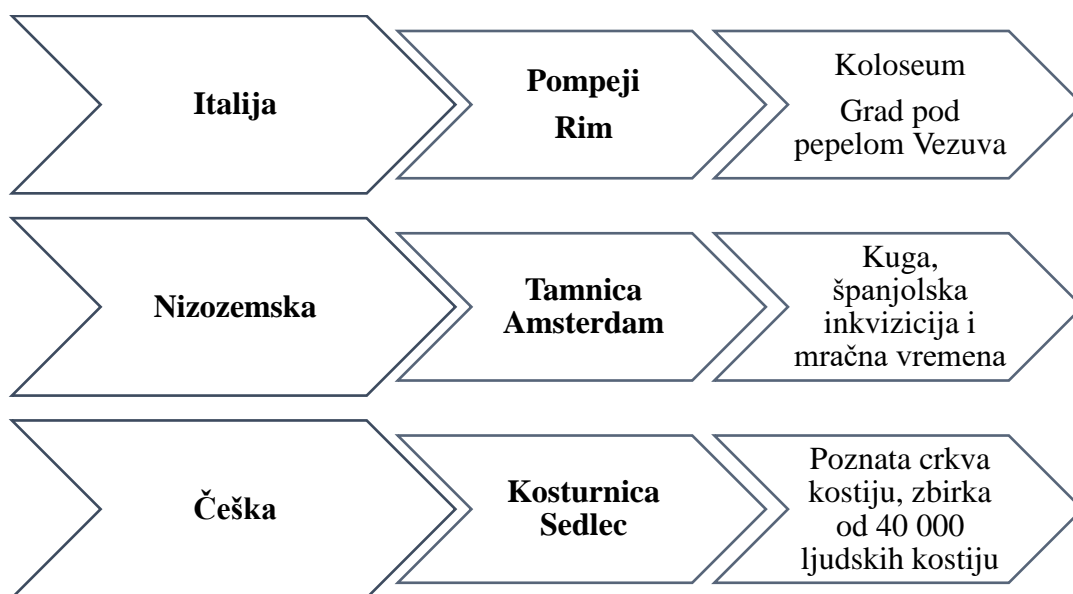
Izvor: izrada autora prema GoNOMAD, www.gonomad.com/197410-dark-tourism (preuzeto: 2.6.2023.)

Mračni turizam može varirati od posjeta mjestima genocida na mjesta kao što je Auschwitz-Birkenau, jednog od najvećih i najzloglašenijih nacističkih koncentracijskih logora u Europi,

do posjeta mjestima pogođenim nuklearnom katastrofom – Černobilu. Svakog turista motivira neko drugo mjesto jer se, konkretno, mračni turisti bave užitkom estetike koja dopušta simulaciju i potiče emocije. Općenito, postoji ograničeno istraživanje o psihološkim elementima koji navode turiste da se bave mračnim mjestima i posjećuju navedene destinacije u Tablici 8.

Osim navedenih destinacija, postoje također još mnogo zemlja u Europi koje u svojoj turističkoj ponudi nude mračna mjesta smrti i ljudske patnje. Detaljniji prikaz dati će Shema 4.

Shema 4: Destinacije u Europi s mračnom turističkom ponudom

Izvor: izrada autora

Europa je oduvijek bila magnet za turiste diljem svijeta te svojim gradovima zaokuplja znatiželju i potiče turiste da provedu odmor na talijanskoj ili grčkoj obali, na planinama u Švicarskoj, da iskuse adrenalin i avanturu ili da uživaju u gradskim šetnjama popularnih europskih prijestolnica. Ljubitelji povijesti i mračnog turizma cijene europsku ponudu te se mnogi odlučuju na posjet logorima smrti, tamnicama, mjestima bitaka i ratnih zbivanja te mjestima na kojima su označene tragedije, bilo ljudske ili prirodne.

4. ZNAČAJ MRAČNOG TURIZMA ZA RAZVOJ DESTINACIJA U EUROPI

Nesumnjiva je činjenica da turizam doprinosi rastu ekonomije određene zemlje i destinacije jer stvara radna mjesta, jača lokalno gospodarstvo, pridonosi razvoju lokalne infrastrukture i može pomoći u očuvanju prirodnog okoliša, kulturnih dobara i tradicija te u smanjenju siromaštva i nejednakosti. Pitanje se postavlja kakav utjecaj ima mračni turizam na razvoj destinacijskog menadžmenta, posebice u zemljama Europe i u europskim gradovima koji su poznati po mračnim događajima.

Destinacije povezane s prirodnim katastrofama, ratovima i ljudskom patnjom postale su ne samo mjesta sjećanja, već i atrakcije same po sebi. Takve se vrste turizma često predstavljaju u ime povijesne svijesti i socijalne pravde te mnogi turisti posjećuju mračne ture jer bi mogli naučiti o nasilju u nadi da će spriječiti buduća divljaštva.⁴⁷ Takva odredišta uključuju različita mjesta kao što su groblja, crkvena dvorišta, ubojstva, mauzoleje, bojna polja, masovne smrti i bivši domovi preminulih slavnih osoba. Ove atrakcije i mjesta pobuđuju negativne emocije poput suosjećanja, straha, depresije, užasa, empatije, tuge i osjećaja osvete.⁴⁸ Putovanja na mjesta koja su povezana sa smrću nisu novonastali fenomen te je mnogo mračnih turističkih destinacija diljem svijeta, posebice u Europi.

Mračni turizam otvara pitanja i o (ne)prikladnim političkim i menadžerskim interpretacijama u vezi s doživljenim iskustvom posjetitelja te reakcijama lokalnih rezidenata, žrtava i njihovih bližnjih. Očigledna je nužnost iznimne pozornosti kada je u pitanju segment „turističke“ komercijalizacije lokaliteta koji izazivaju snažne emocije tih tragičnih događaja.⁴⁹ Najpoznatiji primjeri i destinacije mračnog turizma ostavili su duboke tragove u povijesti čovječanstva, ali ujedno predstavljaju aktualna turistička odredišta ovog selektivnog oblika turizma.⁵⁰ Unatoč činjenici da ovaj oblik turizma može biti prilično emotivan i težak za posjetitelje, jer se suočavaju sa zastrašujućim činjenicama koje ih tjeraju na razmišljanje o ljudskoj prirodi i svjetskoj stvarnosti, svejedno za destinacije označava pozitivne ishode te

⁴⁷ Topsakal, Y. i Ekici, R.: *Dark tourism as a type of special interest tourism: dark tourism potential of Turkey*, Akademik Turizm ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Vol. 1., No. 2, 2014., str. 326.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Geić, S.: *Menadžment selektivnih oblika turizma*, Sveučilište u Splitu, Sveučilišni studijski centar za stručne studije, Split, 2011., str. 497.

⁵⁰ Ibid., str. 499.

pomaže u širenju svjetonazora, povećanju razumijevanja svijeta i odnosa prema njemu, očuvanju povijesnog sjećanja na tragične događaje i odavanju počasti žrtvama.

Iako ima još puno potencijala za razvoj, mračni turizma sve više poprima globalni značaj za razvoj destinacija u Europi kao jedinstveni fenomen posjećivanja mjesta povezanih sa smrću i katastrofom, često motiviran znatiželjom, obrazovanjem ili empatijom.

4.1. Promicanje mračnog turizma kao novog oblika turističke promocije

Dugoročno gledano, agencije za upravljanje trebale bi imati odgovarajuće razvojne planove za razvoj „mračnog turizma“, fokusirajući se na stvaranje i promicanje mnogo više proizvoda vizualnog iskustva za posjetitelje, posebice mlade ljude.

U današnje vrijeme, prvi dojmovi o mjestu vjerojatno će doći iz audio-vizualnih prikaza kao i oni iz stvarnog života. Uokvirivanje i kruženje slika unutar medija u globaliziranom svijetu ne šteti mjestu rata, tekućih društveno-političkih sukoba, smrti i katastrofa.⁵¹ Mediji igraju veliku ulogu u tome da smrt i katastrofa budu vidljive i konzumirane od strane publike koja traži način da se suoči s ostatkom ili da se suoči s onim što je iznad značenja. Prisutnost događaja smrti u medijima stvara tok u kojem se ljudi upoznaju s tim mjestima i može izazvati umrtvljujući učinak na gledatelja.⁵² Promocija i marketing mračnog turizma jednostavno naglašavaju mračna i bizarna iskustva učenja, a takvi postupci su sve više viđeni u medija, na društvenim mrežama, ali i traženi u smislu paket aranžmana i izleta.

Dionici ponude poput nacionalnih turističkih organizacija i turoperatora uvelike su odgovorni za promicanje mračnih stranica. Na projiciranu sliku utječu i komunikacijski kanali poput medija te nekoliko čimbenika međusobno djeluje kako bi privukli posjetitelje na mjesto, uključujući karakteristike specifične za mračno mjesto, infrastrukturno okruženje, postojanje turističkih objekata i lokaciju.⁵³ Percipirani imidž turista uzajamno je povezan s njihovim motivacijama i intrinzičnim potrebama, koje djeluju kao poticajni čimbenici za posjet mračnim mjestima.⁵⁴ Postoje faktori koji utječu na samu promociju mračnog turizma kao novog

⁵¹ Martini, A. i Buda, D. M.: *Dark tourism and affect: Framing places of death and disaster*, Current Issues in Tourism, Vol. 23., No. 6., 2020., str. 684.

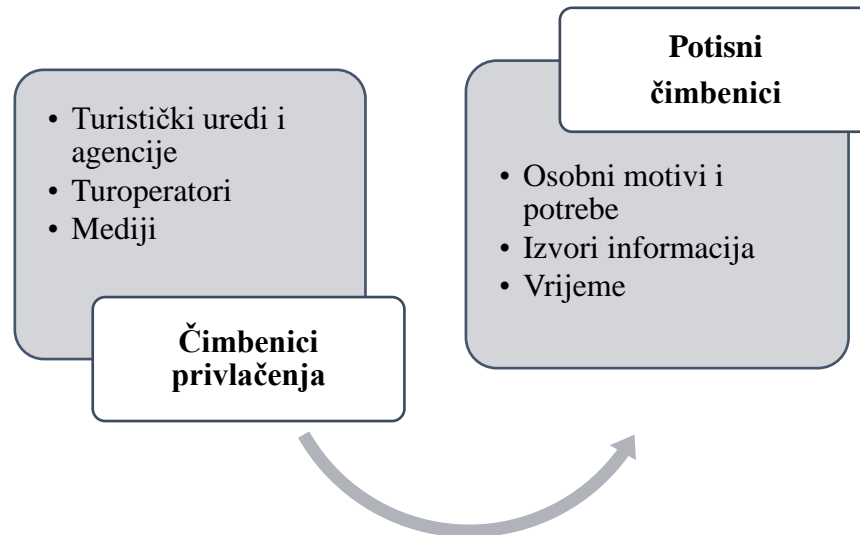
⁵² Ibid.

⁵³ Farmaki, A.: *Dark tourism revisited: a supply/demand conceptualisation*, International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research, Vol. 7., No. 3., 2013., str. 288.

⁵⁴ Ibid.

selektivnog oblika turizma, a odnose se na projiciranu i percipiranu sliku o mračnim destinacijama (Shema 5.).

Shema 5: Čimbenici koji utječu na promicanje mračnog turizma

Izvor: izrada autora prema Farmaki, A.: *Dark tourism revisited: a supply/demand conceptualisation*, International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research, Vol. 7., No. 3., 2013., str. 288.

Kao što je vidljivo u Shemi 5., ponudu mračnog turizma mogu potaknuti i drugi čimbenici osim interesa za smrt. Predlaže se da se turistička tržišta segmentiraju uzimajući u obzir da nisu svi turisti koji posjećuju mračno mjesto motivirani interesom za smrt i da svi turisti ne dijele isto iskustvo.⁵⁵Shvaćanje da su današnja osobna mobilnost i internet revolucionirali turističku djelatnost stvara implikacije za marketing mračnog turizma jer je slike mračnih atrakcija teško kontrolirati.⁵⁶Uloge ključnih marketinških čimbenika svijesti i privlačnosti poruka proučavaju se i primjenjuju na mračni turizam te većina ljudi nikada nije čula za izraz mračni turizam, ali vjerojatno su bili na mračnom turističkom mjestu.

Mračni turizam sve više izaziva interes među istraživačima u turizmu, hotelijerstvu i sociološkoj praksi, pružajući različite teorije i okvire o vrstama mračnih mjesta i motivaciji njihovih mračnih turista. Motivacija i emocionalne reakcije turista utječu na iskustvo putovanja u mračnom turizmu, stoga se samo iskustvo turista također može koristiti kao alat marketinške strategije.

⁵⁵ Ibid., str. 289.

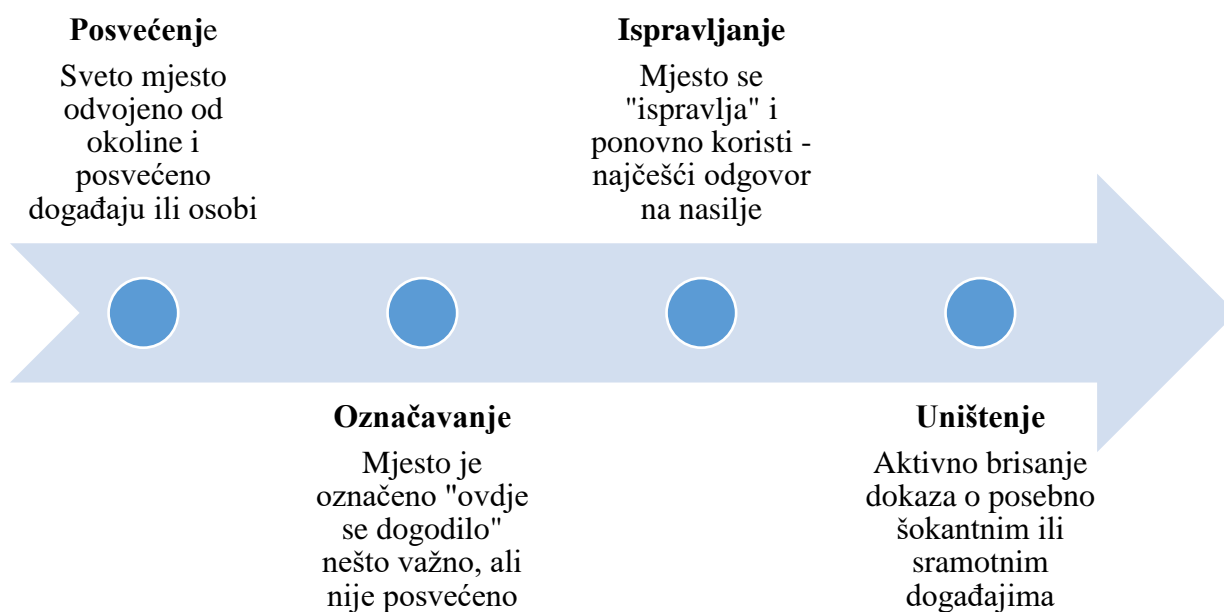
⁵⁶ Ibid.

4.2. Utjecaj na lokalnu zajednicu i turistički sektor

Unatoč činjenici da mračni turizam dovodi do negativnih društvenih problema kao što je narušavanje ekosustava i okoliša zbog napuštenih lokacija, u drugu ruku pomaže u stvaranju radnih mjesta za lokalnu zajednicu i stvaranju prihoda za državu ako se tim lokacijama pravilno upravlja.

Ne postoji jasan skup pravila o tome kada i kako mjesto sa zasjenjenom prošlošću ulazi u proces označavanja i posvećenja. Može proći nekoliko godina, nekoliko desetljeća ili više od stoljeća da se mjesto konačno odredi kao javno spomen mjesto, koje mogu i hoće podjednako posjećivati unutarne i vanjske skupine povezane s određenim tragičnim događajem.⁵⁷ Najčešći ishod je proces ispravljanja, koji može dovesti do određivanja mjesta mračnog turizma. Na drugom kraju njegovog predloženog kontinuuma je proces brisanja, česta situacija na mjestima koja su doživjela djela nasilja i tragedije sada zaboravljene u vremenu.⁵⁸ Detaljniju podjelu rezultata koji se označavaju za mjesta mračnog turizma prikazati će Shema 6.

Shema 6: Uobičajeni ishodi za mjesta baštine povezana s nasiljem i tragedijom

Izvor: izrada autora prema Hartmann, R.: *Dark tourism, thanatourism, and dissonance in heritage tourism management: New directions in contemporary tourism research*, Journal of Heritage Tourism, Vol. 9., No. 2., 2014., str. 175.

⁵⁷Hartmann, R.: *Dark tourism, thanatourism, and dissonance in heritage tourism management: New directions in contemporary tourism research*, Journal of Heritage Tourism, Vol. 9., No. 2., 2014., str. 175.

⁵⁸ Ibid.

Sva navedena četiri ishoda u Shemi 6. nisu statični, već samo koraci u procesu. Gotovo sva povijesna mjesta se mijenjaju kroz vrijeme, stoga mogu proći godine da ih određena lokalna zajednica i destinacijski menadžment uvrsti pod mračnu atrakciju.

Za razvoj mračnog turizma je izuzetno važna potpora lokalne zajednice koja ovisi o strategijama upravljanja te koristima razvoja. Uz odobravanje lokalne zajednice može se stvoriti i održati određeni turistički proizvod. Važnost tog odobravanja još je naglašenija u turizmu utemeljenom na baštini tragičnih događaja.⁵⁹ Lokalna zajednica važan je dionik mračnog turizma te je dio mračnih proizvoda jer pruža ugostiteljske i druge usluge koje podržavaju ovu specifičnu vrstu.⁶⁰ Povezanost minulih tragičnih događaja sa sadašnjim stanjem čini lokalnu zajednicu osjetljivom na turističku valorizaciju resursa koji podsjećaju na te događaje u odnosu na sve druge. Na ove učinke razvoja također mogu biti osjetljive žrtve i svjedoci tragičnih događaja ili njihovi nasljednici.⁶¹ Učinci mračnog turizma prema lokalnoj zajednici općenito doprinose domicilu kroz poticanje međukulturnog razumijevanja i integriranja društva.

Valja napomenuti i kako o učincima razvoja destinacije ovisi stupanj demografije same lokalne zajednice u kojoj je mračni lokalitet smješten. Kako su zajednice demografski raznolike, razumljivo je da će članovi zajednice imati različite percepcije i stavove prema mračnom turizmu. Nije iznenađujuće da su neki mještani čak nezadovoljni razvojem mračnog turizma, stoga posljedično neće biti voljni komunicirati s turistima niti podržavati to.⁶² Suprotno tome, postoji stanovništvo koje ima prema mračnim atrakcijama emocionalnu i sentimentalnu privrženost te podržavaju njihov razvoj i promociju.

Denotacija mjesta, prihvaćanje i obilježavanje spomen mjesta, njegova promocija i marketing te uključivanje samog lokaliteta u planiranje daljnjeg razvoja mračnog turizma, sve to se uzima kao faktori utjecaja mračnog turizma na lokalnu zajednicu, i obrnuto. Zapravo, gospodarstvo i razina znanja za sektor turizma će se u potpunosti poboljšati, također će se poboljšati u smislu dijeljenja iskustva posjetitelja i poticanja pozitivnog razmišljanja među lokalnom zajednicom kojoj se daje potencijal i napredak u društvenom, socijalnom, ekološkom i gospodarskom smislu.

⁵⁹Dolenec, S. i Vodeb, K.: *Odnos lokalne zajednice prema razvoju mračnoga turizma*, Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja = journal for general social issues, Vol. 30., 4=154, 2021. str.700.

⁶⁰ Ibid., str. 702.

⁶¹ Ibid., str. 703.

⁶²Kim, S. i Butler, G.: *Local community perspectives towards dark tourism development: The case of Snowtown*, South Australia. Journal of Tourism and Cultural Change, Vol. 13., No. 1., 2014., str. 84.

4.3. Nove perspektive i budući izazovi mračnog turizma

Mračni turizam nije eksplicitno vezan povijesnu baštinu i kulturni turizam koji se pozitivnije percipira, stoga je široj javnosti lako razviti gnušanje prema ovoj tematici. To bi moglo izazvati nepotrebne negativne reakcije u zajednicama u kojima su mjesta prošlih tragedija označena za razvoj turizma. Temeljem istraživanja u znanstvenim i stručnim studijima razvili su se novi oblici i perspektive mračnog turizma, kao i nove destinacije za koje se predviđa daljnji turistički razvoj i popularizacija.

Današnji trendovi na tržištu potražnje postaju sve raznovrsniji i vrlo brzo se mijenjaju, a destinacija treba uhvatiti taj tempo. Sve prisutniji je trend individualizma što doprinosi stvaranju novih tržišnih niša i posebnih oblika turizma.⁶³ Navedeno ukazuje na trend segmentacije tržišta na mnogobrojne kategorije koje se međusobno razlikuju u svojim iskustvima, potrebama i interesima.⁶⁴ Turisti mogu posjetiti mračna turistička odredišta kako bi vidjeli stvarnost iza medijskih slika ili kako bi stekli emocionalne veze sa slavnim osobama te su često emocionalno povezani s mjestima u koja putuju.

Atrakcije mračnog turizma, koje se nalaze na mjestu izvornog nasilja, često ovise o tehnici *in situ*, pri čemu se prikazima daje kontekst kroz ponovno stvaranje, održavanje ili obnovu staništa u kojem su se prirodno dogodile.⁶⁵ *In situ* mračni turizam zamrzava vrijeme, što znači da je vremenska stagnacija signalizirana upotrebom zastarjelih predmeta prikladnih za razdoblje, koji, iako daju dojam realizma, zapravo mogu djelovati na udaljavanje turista od događaja.⁶⁶ Još jedna vrsta mračnog turizma uključuje turistička iskustva u kojima je mimika sveprisutna gdje glumci ili, češće, sami turisti glume ili repliciraju izvorno nasilje. Takva tura jasno potiče turiste da prijeđu iz pozicije svjedoka u poziciju žrtve, te stoga nudi neku vrstu oštrog tjelesnog iskustva koje turistima daje privlačno snažnu, iako konstruiranu, perspektivu nasilja.⁶⁷ Primjer toga je mjesto atentata na Johna F. Kennedyja gdje turisti plaćaju kako bi ponovili ubojstvo predsjednika iz nove perspektive.

Osim zanimljivih i popularnih destinacija mračnog turizma u Europi navedenih u prijašnjim poglavljima, postoje i ostale poneke mračne atrakcije koje nisu mnogo popularne,

⁶³Golja, T. i Slivar, I.: *Europsko turističko tržište i trendovi razvoja*, Sveučilište Jurja Dobrile, Pula, 2016., str. 224.

⁶⁴Ibid.

⁶⁵Robb, E. M.: *Violence and recreation: Vacationing in the realm of dark tourism*, Anthropology and Humanism, Vol. 34., No. 1., 2009., str. 55.

⁶⁶Ibid.

⁶⁷Ibid., str. 56.

ali sustavnim planiranjem i promocijom mogu se istaknuti i poboljšati u turističkom smislu, naravno uz potporu lokalne zajednice i važnih dionika (Tablica 9.).

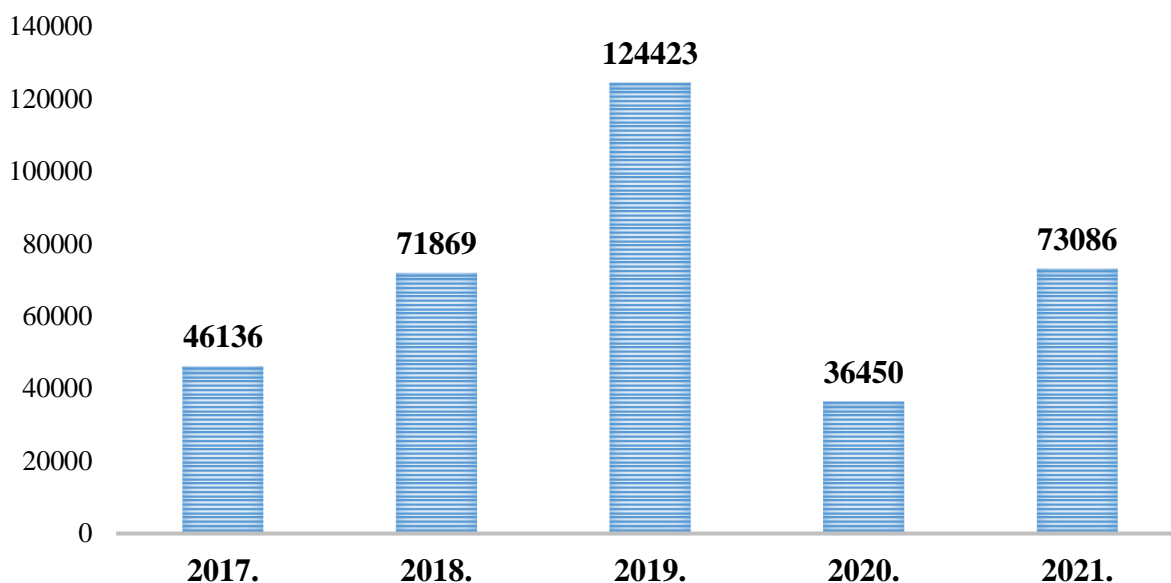
Tablica 9: Nove destinacije mračnog turizma u Europi

ATRAKCIJA I MJESTO	OPIS SPECIFIČNOSTI
Brodolom Costa Concordia, Italija	<ul style="list-style-type: none"> • Brod se srušio 13. siječnja 2012. godine • Brod se prevrnuo, a katastrofa je odnijela živote 32 putnika • Danas se može brodom posjetiti zahrđale i pohabane ostatke
Poveglia, Italija	<ul style="list-style-type: none"> • Mali otok je bio dom žrtvama kuge, ratnim izbjeglicama tijekom osmanskih sukoba, a kasnije i mentalno bolesnima • Priča se da otokom još uvijek lutaju duhovi svih onih koje je zadesila okrutna sudbina tijekom stotina godina mračne povijesti
Kasarna Babenhausen, Njemačka	<ul style="list-style-type: none"> • Nalazili su se vojnici tijekom Drugog svjetskog rata, • Kad posjetitelji stignu tamo čuju sablasne njemačke glasove koji dolaze iz podruma kako izvikuju naredbe svojim časnicima
Oradour-sur-Glane u Francuskoj	<ul style="list-style-type: none"> • Selo su 1944. u potpunosti izbrisale nacističke SS snage u Drugom svjetskom ratu, ubijene su 642 osobe • Zakoračiti u selo je kao zakoračiti kroz vrijeme sa svim ostacima koji su ostali kao podsjetnik na tragediju
Most samoubojica Overtoun, Dumbarton, Škotska	<ul style="list-style-type: none"> • U blizini tihog i mirnog sela Milton u Škotskoj nalazi se tajanstveni most • Iz nepoznatih razloga, ovaj most privlači pse suicide još od 1960-ih, a procjenjuje se da je oko 50 pasa ovdje oduzelo život
Muzej okupacije i borbe za slobodu, Vilnius, Litva	<ul style="list-style-type: none"> • Do 1991. Vilnius, Litva, bio je dom KGB-ovog sjedišta i zatvora • Danas je staro sjedište pretvoreno u Muzej okupacije i borbe za slobodu, educirajući posjetitelje o represiji nad građanima Litve pod sovjetskom vlašću • Muzej uključuje podrum sa zatvorskim ćelijama KGB-a i sobu za pogubljenja, gdje je ubijeno 1000 ljudi

Izvor: izrada autora prema The Sun, www.thesun.co.uk/travel/7147704/dark-tourism-on-your-doorstep-europes-darkest-and-weirdest-weekend-breaks/ (preuzeto: 4.6.2023.)

Dok primjerice 3,2 milijuna turista godišnje posjeti Ground Zero 9/11 Memorijal, Černobil i Auschwitz-Birkenau logor ne zaostaju za njime te iz godine bilježe sve više posjetitelja. Iduća grafička rješenja prikazati će navedenu statistiku unazad nekoliko godina.

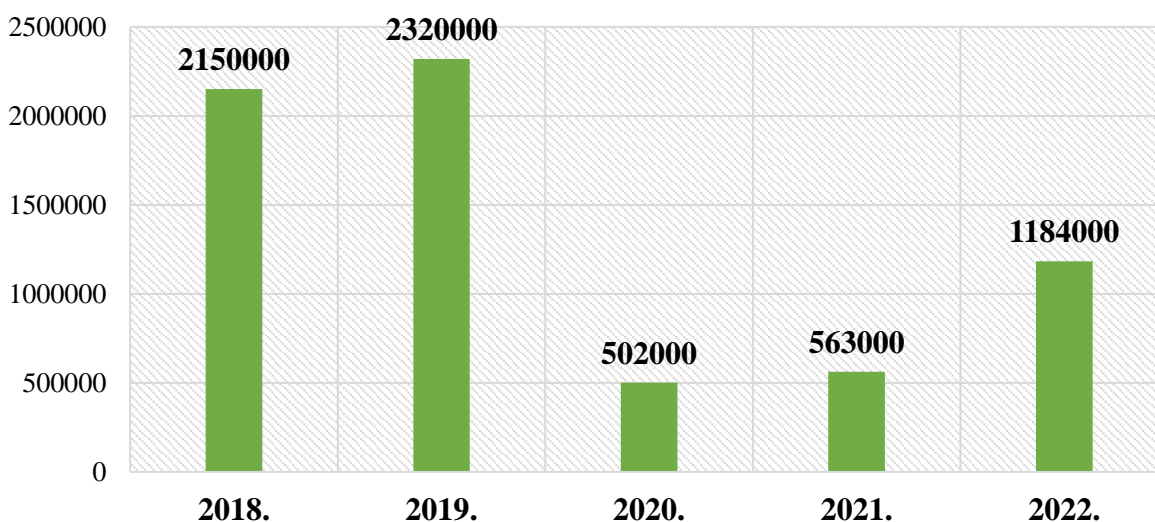
Grafikon 2: Broj turista koji su posjetili Černobilsku zonu isključenja u Ukrajini od 2017. do 2021.

Izvor: izrada autora prema Statista, www.statista.com/statistics/1231428/number-of-tourists-in-chernobyl-exclusion-zone/ (preuzeto: 4.6.2023.)

Prema Grafikonu 2. vidljivo je kako je 2021. godine gotovo 73,1 tisuća turista posjetilo Černobil. Prethodne godine broj posjetitelja naglo je pao zbog pandemije COVID-19, dok je vrhunac dosegnut 2019. Iako je Ukrajina sada obilježena ratnim zbivanjima i uništenjem, očekuje se budući rast dolazaka turista, naravno uz dodatne sigurnosne mjere.

Grafikon 3: Statistika posjeta Auschwitz-Birkenau logoru (2018-2021.)

Izvor: izrada autora prema Auschwitz-Birkenau State Museum, www.auschwitz.org/en/ (preuzeto: 4.6.2023.)

Za bivši koncentracijski logor Auschwitz-Birkenau u Poljskoj se s pravom može tvrditi da je najsmrtonosnije i najmračnije mjesto kao atrakcija mračnog turizma. Ipak, kao takav prednjači u broju posjetitelja te svake godine bilježi porast, a najveći je bio 2019. godine. Prateći nove trendove, nove zemlje i atrakcije, te usprkos činjenici što se veoma razlikuju jedna od druge, ove mračne znamenitosti i dalje nastavljaju privlačiti turiste diljem svijeta.

Kao atrakcije za posjetitelje, mračna mjesta suočavaju se s mnogim problemima upravljanja koje dijele druge vrste atrakcija. Postoji konsenzus o potrebi za osjetljivošću i poštovanjem u prezentaciji takvih mjesta njihovim posjetiteljima, što dovodi do nijansiranijeg argumenta, tvrdeći da specifično pitanje upravljanja za turističke lokacije, njihova je posebna aura koja proizlazi iz asocijacija na smrt.⁶⁸ Promicanje ili marketing mjesta povezanih sa smrću i patnjom također je jedan od budućih izazova mračnog turizma. Nadalje, niz aktera iz javnog i privatnog sektora uključen je u promociju takvih mjesta za posjetitelje na isti način kao i za druge turističke atrakcije ili destinacije.⁶⁹ Nespremnost da se istražuju marketinška pitanja u kontekstu mračnog turizma i tanaturizma može odražavati opsežnu raspravu u ranoj fazi istraživanja o komodificiranju mjesta smrti za turizam.

Obilazak mjesta koja su obilježena kao sjećanja na torturu, dehumanizaciju i smrt ima etičku obvezu ispreplesti ono što se nekima može činiti kao banalni znakovi komodifikacije s onim što bi se inače moglo činiti spektakularno tragičnim. Te se napetosti ne tiču samo turista, već i tijela onih koji se obilaze, a tako će se nastaviti i u budućnosti.⁷⁰ Takve će dileme neizbježno zahtijevati daljnja istraživanja za izazove u mračnom turizmu.

Osim navedenih izazova tu je i ograničenje etičnosti mračnog turizma, budući da neki smatraju kako on izaziva nepoštenje i nemoral. Budući da je razvoj mračnog turizma opterećen mnogim problemima kao što su odnos lokalne zajednice, pitanje motivacije turista, etičnost i nedovoljna promocija u skladu s ostalim selektivnim oblicima, turistički dionici i posjetitelji mračnih lokaliteta uvelike ga podržavaju i pozitivno gledaju na njegov budućni rast, sukladno svim prijetnjama i potencijalima.

⁶⁸ Light, D.: *Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism*, *Tourism management*, Vol. 61., 2017., str. 290.

⁶⁹ *Ibid.*, str. 291.

⁷⁰ Magee, R. i Gilmore, A.: *Heritage site management: from dark tourism to transformative service experience?*, *The Service Industries Journal*, Vol. 35, No. 15-16., str. 911.

ZAKLJUČAK

Mračni turizam odnosi se na posjete mjestima gdje su se odigrali neki od najmračnijih događaja u ljudskoj povijesti, što može uključivati genocid, atentat, rat ili prirodnu katastrofu. Sve navedeno se zasniva na povijesnim atrakcijama i kulturnom turizmu te se ne može nužno tvrditi da su poneke atrakcije vezane isključivo uz fenomene smrti i patnje. Čini se da mjesta povezana sa smrću i katastrofom izazivaju mračnu fascinaciju posjetitelja i često su povezana s lokacijama zločina te počinjenje zakonitih i protupravnih radnji. Sama raznolikost oblika mračnih turističkih mjesta značajna je, stoga je tokom godina postala predmet mnogih istraživanja. Prostora za ovakav vid razvoja turizma ima, ali oni zahtijevaju specifična rješenja koja su svojstvena svakoj zemlji.

Ponekad se čini čudnim da ova vrsta turizma privlači različite ljude, stoga je zanimljivo proučavati i analizirati motive koji ga pokreću, kao i osjećaje koje oni izazivaju. Sukladno tome, mračni turizam je temeljni dio povijesno-kulturnog turizma, jer objedinjuje posjete mjestima smrti, muke i katastrofa, u kojima je motivacija osjetiti emocije, rizik i dinamiku opasnosti.

Potencijal mračnih turističkih mjesta u mnogim europskim destinacijama još uvijek nije dovoljno prepoznat, iako poprima značajan utjecaj i smisao za razvoj općenito turističke djelatnosti. Dok neka turistička poduzeća ovo vide kao priliku za privlačenje posjetitelja i stvaranje prihoda, druga se mogu suočiti s etičkim, društvenim ili ekološkim izazovima. Osim toga, ključno je izbjeći prekomjerno iskorištavanje i komercijalizaciju kako se ne bi izgubile inherentne povijesne i ljudske vrijednosti ovih destinacija. Sve snažne, empatične priče o žrtvama i preživjelima u strašnim katastrofama potiču emotivne reakcije koje se odnose na svijest o ljudskoj ranjivosti i smrti, stoga turisti putuju na takva mjesta jer žele „vidjeti svojim očima“ i posjetiti mjesto sjećanja.

Marketinške implikacije razvoja *dark* turizma potrebno je dalje proučavati. Zbog raznih čimbenika kao što su ekonomski rast i razvoj destinacije, rast lokalnog gospodarstva, otvaranje novih radnih mjesta, doprinos domicilu kroz očuvanje kulture i tradicije te ostalih značajki, mračni turizam je potrebno što više promovirati kao specifični oblik turizma. Isto tako, aktivnosti, usluge i proizvodi mračnog turizma mogu pružiti vrijedne informacije i iskustvo iz prve ruke te većina domicilnog stanovništva u kojima su same mračne atrakcije smještene se slaže s činjenicom da on kao specifični oblik mnogima donosi društvene, psihološke i obrazovne dobrobiti. Odnos lokalne zajednice isto utječe i na kvalitetu turističkog doživljaja te se najčešće

istražuje za potrebe strateškog upravljanja. Dok su prirodne i ljudske katastrofe izvan kontrole lokalne zajednice, njihovom baštinom i turističkom valorizacijom može se i mora upravljati.

Uzevši u obzir sve relevantne činjenice i statističke podatke o mračnom turizmu, može se zaključiti kako on kao tržišna niša pridonosi dovoljnim prednostima koje bi mogle pomoći ubrzanom razvoju ovog turističkog sektora u budućnosti. Mračni turizam je vrsta turizma specijalnog interesa koja je konstantno u razvoju, premda još uvijek njegove negativne konotacije mnoge odvrćaju od otvorene rasprave o njemu. Cilj je također potaknuti zanimanje kod većeg broja turista u pozitivnom smislu, kako bi se shvatila ljudska povijest i doživjelo autentično iskustvo. Utvrđeno je da motivacije turista imaju izravan pozitivan učinak na njihove namjere ponašanja, te s druge strane on privlači sve veću akademsku pozornost, ali još nije jasno u kojoj mjeri on postoji kao odvojeni oblik turizma od turizma baštine, što se također može uzeti u obzir kao jedan od budućih izazova u njegovom razvoju.

LITERATURA

KNJIGE:

Geić, S.: *Menadžment selektivnih oblika turizma*, Sveučilište u Splitu, Sveučilišni studijski centar za stručne studije, Split, 2011.

Golja, T.: *Odabrane teme suvremenog menadžmenta u kulturi i turizmu*, Sveučilište Jurja Dobrile, Pula, 2017.

Golja, T. i Slivar, I.: *Europsko turističko tržište i trendovi razvoja*, Sveučilište Jurja Dobrile, Pula, 2016.

Gržinić, J.: *Međunarodni turizam*, 2. izmijenjeno i dopunjeno izd., Sveučilište Jurja Dobrile: Fakultet ekonomije i turizma „Dr. Mijo Mirković“, Pula, 2022.

Rabotić, B.: *Selektivni oblici turizma*, 2., prerađeno i dopunjeno izd., Visoka turistička škola strukovnih studija, Beograd, 2013.

POGLAVLJA U KNJIZI:

Dale, C. i Robinson, N.: *Dark tourism*, In Research themes for tourism, Wallingford UK: CABI, 2011., str. 205-217.

Stone, P.: *Death, dying and dark tourism in contemporary society: A theoretical and empirical analysis*, Chapter 3: Dark Tourism – Towards a Typology 2010., str. 39-65.

Walter, T.: *Dark tourism: mediating between the dead and the living*, In The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark Tourism. Bristol, U. K., Chapter 4, 2009., str. 39-55.

ČASOPISI:

Dolenec, S. i Vodeb, K.: *Odnos lokalne zajednice prema razvoju mračnoga turizma*, Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja = journal for general social issues, Vol. 30., 4=154, 2021. str. 699-719.

Stone, Philip R.: *Mračni turistički spektar: tipologija turističkih mjesta, atrakcija i izložaba povezanih sa smrću i jezovitošću*, Turizam: stručni časopis za turistička pitanja, Vol. 54. No. 2., Duhovnost u turističkom doživljaju, 2006., str. 161-175.

ČLANCI:

Dunkley, R., Morgan, N. i Westwood, S.: *Visiting the trenches: Exploring meanings and motivations in battlefield tourism*, *Tourism management*, Vol. 32., No. 4., 2011., str. 860-868.

Farmaki, A.: *Dark tourism revisited: a supply/demand conceptualisation*, *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, Vol. 7., No. 3., 2013., str. 281-292.

Fonseca, A. P., Seabra, C. i Silva, C.: *Dark tourism: Concepts, typologies and sites*, *Journal of Tourism Research & Hospitality*, 2015., str. 1-6.

Hartmann, R.: *Dark tourism, thanatourism, and dissonance in heritage tourism management: New directions in contemporary tourism research*, *Journal of Heritage Tourism*, Vol. 9., No. 2., 2014., str. 166-182.

Hartmann, R., Lennon, J., Reynolds, D. P., Rice, A., Rosenbaum, A. T. i Stone, P. R.: *The history of dark tourism*, *Journal of Tourism History*, 2018., str. 4.

Kim, S. i Butler, G.: *Local community perspectives towards dark tourism development: The case of Snowtown, South Australia*. *Journal of Tourism and Cultural Change*, Vol. 13., No. 1., 2014., str. 78-89.

Krisjanous, J.: *An exploratory multimodal discourse analysis of dark tourism websites: Communicating issues around contested sites*, *Journal of Destination Marketing & Management*, Vol. 5., No. 4., 2016., str. 341-350.

Khaydarova, L. i Joanna, I.: *Dark Tourism: Understanding the concept and the demand of new experiences*, *Asia Pacific Journal of Marketing & Management Review*, Vol 11., No. 1., 2022., str. 59-63.

Kokkranikal, J., Yang, Y. S., Powell, R. i Booth, E.: *Motivations in battlefield tourism: the case of '1916 easter rising rebellion', Dublin*, In *Tourism and Culture in the Age of Innovation: Second International Conference IACuDiT, Athens 2015*, Springer International Publishing, 2016., str. 321-330.

Kunwar, R. R. i Karki, N.: *Dark tourism: Understanding the concept and recognizing the values*, *Journal of APF Command and Staff College*, Vol. 2., No. 1., 2019., str. 42-59.

Lennon, J.: *Dark Tourism*, *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*, 2017., str. 1-42.

Light, D.: *Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism*, *Tourism Management*, Vol. 61, 2017., str. 275-301.

Magee, R. i Gilmore, A.: *Heritage site management: from dark tourism to transformative service experience?* *The Service Industries Journal*, Vol. 35, No. 15-16., str. 898-917.

Martini, A. i Buda, D. M.: *Dark tourism and affect: Framing places of death and disaster*, *Current Issues in Tourism*, Vol. 23., No. 6., 2020., str. 679-692.

McLoughlin, E. i Reis, J. *The Potential for Dark Tourism as a Niche Tourism Product along Ireland's Wild Atlantic Way (WAW)*, Conference: 10th International Conference on Sustainable Niche Tourism, 2019., str. 1-7.

Miles, S.: *Battlefield sites as dark tourism attractions: an analysis of experience*, *Journal of Heritage Tourism*, Vol. 9., No. 2, 2014., str. 134-147.

Millán, G. D., Rojas, R. D. H. i García, J. S. R.: *Analysis of the demand of dark tourism: A case study in Córdoba (Spain)*, *Mediterranean journal of social sciences*, Vol. 10., No. 1., 2019., str. 161-176.

Minić, N.: *Development of „dark “tourism in the contemporary society*, *Зборник Радова Географског Института "Јован Цвијић" САНУ*, Vol. 62., No. 3., 2012., str. 81-103.

Qian, L., Zheng, C., Wang, J., Pérez Sánchez, M. D. L. Á., Parra Lopez, E. i Li, H.: *Dark tourism destinations: the relationships between tourists' on-site experience, destination image and behavioural intention*, *Tourism Review*, Vol. 77., No. 2., 2022., str. 607-621.

Robb, E. M.: *Violence and recreation: Vacationing in the realm of dark tourism*, *Anthropology and Humanism*, Vol. 34., No. 1., 2009., str. 51-60.

Stone, P. R.: *A dark tourism spectrum: Towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions*, *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, Vol. 54., No. 2., 2006., str. 145-160.

Stone, P. i Sharpley, R.: *Consuming dark tourism: A thanatological perspective*, *Annals of tourism Research*, Vol. 35., No. 2., 2008., str. 574-595.

Strange, C. i Kempa, M.: *Shades of dark tourism: Alcatraz and Robben Island*, *Annals of tourism research*, Vol. 30., No. 2., 2003., str. 386-405.

Šerić, N., Mihanović, A. i Tolj, A.: *Model for the Development of a Specialized Dark Tourist Product*, Transactions on Maritime Science, Vol. 9., No. 2., 2020., str. 324-330.

Topsakal, Y. i Ekici, R.: *Dark tourism as a type of special interest tourism: dark tourism potential of Turkey*, Akademik Turizm ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Vol. 1., No. 2, 2014., str. 325-330.

Wang, S., Chen, S. i Xu, H.: *Resident attitudes towards dark tourism, a perspective of place-based identity motives*, Current Issues in Tourism, Vol. 22., No. 13., 2019., str. 1601-1616.

Yan, B.-J., Zhang, J., Zhang, H.-L., Lu, S.-J. i Guo, Y.-R.: *Investigating the motivation–experience relationship in a dark tourism space: A case study of the Beichuan earthquake relics*, China, Tourism Management, Vol. 53., 2016., str. 108-121.

INTERNET IZVORI:

Auschwitz-Birkenau State Museum, www.auschwitz.org/en/ (4.6.2023.)

Forever Lost In Travel, <https://foreverlostintravel.com/20-unique-dark-tourism-sites-around-the-world/> (30.5.2023.)

Future Market Insights, www.globenewswire.com/news-release/2022/10/24/2539757/0/en/Dark-Tourism-Market-is-Estimated-to-Attain-a-Revenue-of-US-36-5-Bn-at-an-Impressive-CAGR-between-the-Forecast-Period-of-2022-32-Future-Market-Insights-Inc.html (22.5.2023.)

GoNOMAD, www.gonomad.com/197410-dark-tourism (2.6.2023.)

Passport-Photo.online, <https://passport-photo.online/blog/rise-of-dark-tourism/#gref> (22.5.2023.)

Planning Tank, <https://planningtank.com/blog/dark-tourism> (19.5.2023.)

Statista, www.statista.com/statistics/1231428/number-of-tourists-in-chernobyl-exclusion-zone/ (4.6.2023.)

The Sun, www.thesun.co.uk/travel/7147704/dark-tourism-on-your-doorstep-europes-darkest-and-weirdest-weekend-breaks/ (4.6.2023.)